

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav informačních studií a knihovnictví

Studijní program: informační studia a knihovnictví

Studijní obor: informační studia a knihovnictví

Lucie Paterová

Vývoj latinského písma do konce středověku

History of Latin to the end of Middle Ages

Bakalářská práce

Praha 2011

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Petra Večeřová

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Petra Večeřová

Oponent bakalářské práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 10. srpna 2011

.....

podpis studenta

Identifikační záznam

PATEROVÁ, Lucie. Vývoj latinského písma do konce středověku [*History of Latin to the end of Middle Ages*]. Praha, 2011-08-10. 51 s., 19 s. příl. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedoucí bakalářské práce Petra Večeřová

Abstrakt

Tématem této bakalářské práce je vývoj latinského písma, a to od jeho počátku přibližně do konce středověku. Práce je rozdělena do několika kapitol, dle vývojových období latinského písma, která jsou řazena chronologicky. V každé jednotlivé kapitole je popsána podoba latinského písma v daném období, včetně vlivů, které na podobu písma působily. V rámci vývoje latinského písma je jako poslední uvedeno období vzniku knihtisku a podoba prvních tiskových písem. Pro kompletní doplnění informací, jsou v práci uvedeny informace o vývoji písma před vznikem latinky a o psacích látkách a nástrojích. Zahrnuta je také krátká kapitola o ligaturách a zkratkách. Pro názornou ilustraci je práce doprovázena obrazovou přílohou.

Klíčová slova

písmo, latinské písmo, vývoj písma, psací látky, psací náčiní, knihtisk

Abstract

The topic of this bachelor thesis is evolution of Latin script, from its beginning to the end of middle ages. Thesis is divided into several chapters by developmental stages of Latin script and it is in chronological order. Each chapter describes the form of Latin script in the period, including the factors that influenced the form of writing. The development of Latin script is finished by chapter about book printing and first press fonts. For additional information, the work provides information on developments prior to the Latin script and writing instruments and substances. Included is also a short chapter on ligatures and abbreviations. The work is accompanied by picture appendix to illustrate the topic.

Keywords

script, latin script, evolution of writing systems, writing material, writing tools, letterpress

Obsah

Předmluva.....	1
1 Úvodem.....	3
2 Terminologie.....	5
2.1 Hierarchické dělení písma.....	5
2.2 Dělení písma.....	5
2.3 Písmová osnova, majuskule, minuskule.....	6
2.4 Struktura písmen – prvky.....	7
2.5 Konstrukční prvky písmen.....	7
3 Psací látky a náčiní.....	8
3.1 Archeologické psací látky ve vývoji latinského písma.....	9
3.1.1 Kámen a kov.....	9
3.2 Přejchodový typ psacích látek - voskové tabulky.....	10
3.3 Paleografické psací látky ve vývoji latinského písma.....	10
3.3.1 Papyrus.....	10
3.3.2 Pergamen.....	11
3.3.3 Papír.....	12
4 Předchůdci latinského písma.....	13
4.1 Fénické písmo.....	13
4.2 Řecké písmo.....	13
5 Vznik latinského písma.....	15
6 Ligatury a zkratky.....	17
6.1 Ligatury.....	17
6.2 Zkratky.....	17
7 Vývoj latinského písma ve starověku.....	19
7.1 Období archaické.....	19
7.1.1 Kapitála.....	20

7.2 Období římské.....	20
7.2.1 Scriptura monumentalis a scriptura actuaria.....	21
7.2.3 Kvadrátní kapitála a rustická kapitála.....	22
7.2.5 Unciála.....	23
7.2.6 Starší římská kurzíva.....	24
7.2.7 Mladší římská kurzíva.....	25
8 Vývoj latinského písma ve středověku.....	27
8.1 Období raného středověku.....	27
8.1.2 Polounciála	28
8.1.3 Karolinská minuskula	28
8.1.4 Diplomatická minuskula.....	30
8.2 Období vrcholného středověku.....	31
8.2.1 Gotická majuskula.....	31
8.2.2 Gotická minuskula.....	32
8.2.3 Textura.....	33
8.2.4 Rotunda.....	34
8.2.5 Gotická kurzíva.....	35
8.2.6 Česká bastarda.....	36
9 Knihtisk a první tisková písma.....	38
9.1 Předchůdci knihtisku.....	38
9.2 Knihtisk.....	39
9.3 Písmo prvotisků.....	40
9.3.1 Písmo českých prvotisků.....	42
10 Význam a užití latinského písma.....	44
11 Závěrem.....	46
Seznam použité literatury.....	48

Příloha

Předmluva

Tématem této bakalářské práce je vývoj latinského písma. Přesto, že se jedná o téma spíše knihovnědného charakteru, není knihovnickému či informačnímu oboru tolik vzdáleno, neboť právě písmo je prostředkem záznamu a šíření informací. Již během studia jsem se tímto tématem částečně zabývala, v rámci předmětů Dějiny knihoven a knihovnictví a Bibliografické rešeršní služby jsem zpracovávala práce na téma vývoj písma.

Cílem této práce je popsat vývoj latinského písma od jeho počátků do konce středověku. Dle zadání je tento popis ohraničen místně i časově, zejména kvůli rozsahu práce, který by pro širší pojetí tématu nebyl dostačující. V práci je sledována přímá linie vývoje latinského písma, a pokud je to možné, drží se místního vymezení, které bylo určeno na oblast střední Evropy. Z těchto důvodů nejsou v práci zahrnuta tzv. národní písma, která do popisovaného období sice náleží, ale ve vývoji latinského písma nezískala univerzální charakter. Vzhledem k tomu, že období středověku není ohraničeno pevně danými daty, avšak vždy končí přibližně na přelomu 15. a 16. století, zhruba tímto obdobím končí i tato práce, v rámci latinského písma jsou zahrnuta písma prvotisků.

Práce je rozdělena do deseti kapitol. První část práce, kapitoly jedna až tři jsou věnovány obecným informacím o písmu a psacích látkách a náčiní. První úvodní kapitola je pouze stručným úvodem o vývoji písma. Druhá kapitola je věnována terminologii spojené s vývojem latinského písma. Třetí kapitola popisuje psací látky a náčiní, které byly v průběhu vývoje latinského písma používány a které jej ovlivňovaly. Následující část bakalářské práce se již zabývá latinským písmem. V další kapitole, v pořadí čtvrté, jsou stručně popsána písma, která bezprostředně předcházela písmu latinskému a jsou tedy jeho předchůdci. V páté kapitole je souhrnně popsán vznik latinského písma. Zároveň je v této kapitole vymezena periodizace vývoje latinského písma, která je kostrou dalšího popisu, pro názornost je doplněna grafem. Šestá kapitola je ještě malou odbočkou a zabývá se ligaturami a zkratkami. Následující sedmá kapitola již navazuje na uvedenou periodizaci a popisuje vývoj latinského písma ve starověku.

Osmá kapitola je věnována vývoji latinského písma ve středověku. Devátá kapitola popisuje podobu latinského písma po vynálezu knihtisku. Poslední desátá kapitola je věnována významu a užití latinského písma. Ačkoli je práce zaměřena především na období středověku, kapitola o významu latinky je zasazena do širšího kontextu, neboť význam latinského písma spočívá také v šíři jeho užití, v jeho přetrvání do současnosti a v jeho expanzi do různých oborů. Práce je doplněna obrazovou přílohou.

Rozsah bakalářské práce je 47 stran textu a 18 stran obrazové přílohy. V rámci práce bylo užito citování formou „Harvardského stylu“, tedy pomocí prvního údaje záznamu a datem vydání dokumentu. Seznam použité literatury je řazen abecedně dle prvního údaje v záznamu vše v souladu s pravidly uvedenými v normách ISO 690 a ISO 690-2:

- ČSN ISO 690. *Dokumentace – Bibliografické citace – Obsah, forma a struktura*. Praha : Český normalizační institut, 1996. 31 s.
- ČSN ISO 690-2. *Informace a dokumentace – Bibliografické citace – Část 2: Elektronické dokumenty nebo jejich části*. Praha : Český normalizační institut, 2000. 22 s.

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí této práce PhDr. Petře Večeřové za trpělivost, veškeré připomínky a cenné rady.

1 Úvodem

Vynález písma můžeme právem považovat za jeden z největších objevů v dějinách lidstva. Písmo umožnilo zachovávat a předávat znalosti a zkušenosti z generace na generaci a trvale je zachovat. Písmo umožnilo komunikaci na velké vzdálenosti. Písmo napomohlo rozvoji kultury a vzdělanosti i vědy a techniky. [Kéki, 1984, s. 11]

Dříve však než byl člověk schopen zaznamenat své myšlenky pomocí písma, uplynula dlouhá doba, neboť vývoj písma trval více než 5000 let. Člověk ve svém vývoji dospěl do fáze, kdy si začal uvědomovat potřebu záznamu svých myšlenek. Zpočátku tak pro tyto účely používal nejrůznější pomůcky, které můžeme považovat za předchůdce písma. Nejčastěji se jednalo o různé upamatovací předměty, byly to například vrubované hůlky či uzlové šňůry. [Kéki, 1984, s. 12-15] Vrubované hůlky sloužily většinou pro záznamy číselné povahy. Do dřevěné hůlky bylo vyryto několik vrubů, hůlka pak byla rozštípnuta a každá ze zúčastněných stran dostala po jedné půlce, hůlka tedy měla funkci jakési smlouvy. Druhým příkladem těchto upamatovacích pomůcek jsou uzlové šňůry, ty sloužily nejčastěji pro evidenci majetku. Jednotlivé šňůry označovaly druh majetku a počet uzlů označoval jeho množství. [Loukotka, 1946, s. 13]

V dalším vývoji pak člověk začal v komunikaci využívat zjednodušených obrázků. Tyto obrázky, tzv. piktogramy, zobrazovaly celé věty či znázorňovaly nějakou událost a byly vázány pouze na obsahovou stránku řeči. [Krupa; Genzor 1989, s. 22] Pomocí piktogramů však bylo možné zobrazovat pouze konkrétní, hmatatelné předměty. To člověku časem přestalo stačit a těmito jednoduchým obrázkům začal přiřazovat i abstraktní významy. Obraz slunce pak znamenal nejen slunce jako takové, ale byl i znakem pro teplo apod. Obrázky s těmito abstraktními významy označujeme jako ideogramy. Ani tyto znaky ještě nebyly vázány na zvukovou stránku řeči. [Kéki, 1984, s. 21] Právě kvůli této vlastnosti, jsou piktogramy i ideogramy považovány ještě za předstupeň skutečného písma. Většina odborníků se dnes shoduje na tom, že počátek písma je tam, kde jeden znak označuje jedno konkrétní slovo, slabiku či hlásku. Tak se stalo v následující fázi vývoje písma, kdy každému znaku byla přiřazena zvuková hodnota, tento proces nazýváme fonetizace písma. [Mojdl, 2005, s. 12-13]

Fonetizace písma probíhala postupně, nejprve pomocí tzv. rébusového principu. Rébusový princip spočívá v tom, že jeden znak zastupuje pouze zvukovou podobu slova (nebo jeho části) a druhý zastupuje pouze významovou stránku slova. V praxi to potom vypadá tak, že například slovo „zeměkoule“ bychom zapsali pomocí slova země a obrázkem koule. Tento princip však velmi úzce souvisí se strukturou daného jazyka a je závislý na homonymii slov¹. Toto písmo nazýváme pojmově-fonetické. [Krupa; Genzor, 1989, s. 27-28] Fonetizace písma pokračovala vývojem písma slabičného a hláskového. Znaky původně zobrazující celé slovo se používaly dále (ačkoli se stále zjednodušovaly), ale jejich význam nesl už pouze zvukovou podobu první slabiky nebo skupiny písmen původního slova. Ještě později byly tyto znaky označením pouze pro první písmeno daného slova, a tím už v podstatě vzniká písmo hláskové. Tento proces se odborně nazývá akrofonie. [Kéki, 1984, s. 21-22]

Prvním slabičným písmem bylo písmo západosemitské, z něhož se vyvinulo písmo fénické, které bylo základem první „pravé“ abecedy. Fénické písmo přejali Řekové a vzhledem k jazykovým rozdílům těchto dvou národů byli nuceni písmo upravit. Řekové doplnili fénické písmo znaky pro samohlásky, tím vzniklo první skutečně hláskové písmo – řecká abeceda. [Mojdl, 2005, s. 14-15] S řeckou abecedou byl ukončen typologický vývoj písma. [Krupa; Genzor, 1989, s. 42]

Výše uvedený, velmi stručný popis, vývoje písma měl pouze poukázat na to, jakým způsobem došlo písmo k hláskovému principu, na němž je založena většina současných písem, včetně písma latinského, o němž bude následující text.

¹ Homonymie nebo paronymie slov je v podstatě předpokladem pro použití rébusového principu, neboť právě zvuková podobnost či shoda slov umožňuje jeho aplikaci. Proto také pro některé jazyky, například slovanské, není tento způsob psaní vhodný. Je zajímavé, že s tímto dávno vynalezeným způsobem psaní se můžeme setkat i dnes, například v japonském písmu. [Krupa; Genzor, 1989, s. 27-28]

2 Terminologie

Výklad vývoje písma se pojí s řadou termínů. Jejich bližšímu vysvětlení je věnována tato kapitola.

2.1 Hierarchické dělení písma²

Z hlediska třídění písma na základě hierarchie se užívají následující termíny:

1. styl – celá skupina písem se společnými znaky danými především periodizací písma
 - př. písma gotická, písma humanistická apod.
 2. druh – v rámci stylu určujeme jednotlivé druhy písma
 - př. druhem gotického písma je textura
 3. typ – v rámci druhu je písmo členěno ještě na typy
 - př. typem textury je textura čtvercová
- jako typy písma jsou též označovány lokální či regionální varianty daného písma
[Pražák, 1965, s. 8]

2.2 Dělení písma

Z hlediska účelu užití můžeme písmo rozdělit na následující kategorie:

1. písma nápisová – tedy písma monumentální [Slezák, 1985, s. 13]
2. písma rukopisná
 - knižní – písmo dobře čitelné a úhledné
 - listinná – písmo volnějších tvarů, někdy mírně nakloněné
 - kurzívní – písmo volných a zjednodušených tvarů, často plynule navazované
3. písma tisková [Čapka; Santlerová, 1998, s. 57]

² Ačkoli je toto třídění určeno primárně pro středověká písma, v práci je užito pro všechna období. Termíny jsou použity tak, aby jejich definice co nejvíce odpovídala povaze daného písma.

2.3 Písmová osnova, majuskule, minuskule

Linkový systém

horní dotažnice	_____
střední dotažnice	_____
účaří	_____
dolní dotažnice	_____

majuskulní písmena – písmena vepsaná do dvoulinkového systému
(velká písmena abecedy, též verzálky)

_____ **A H K P** _____

minuskulní písmena – písmena vepsaná do čtyřlinkového systému
(malá písmena abecedy, zkráceně též minusky)

_____ **a h f p** _____

Minuskulní písmena lze rozdělit na tři skupiny:

1. písmena krátká: písmena vepsaná mezi dvě základní linky čtyřlinkového systému
např.: a, c, e, m, n, o, u atd.
2. písmena střední: písmena přesahující střední dotažnici nebo účaří
např.: b, d, h, k (písmena s horní délkou, tedy písmena sahající k horní dotažnici)
např.: g, p, q (písmena s dolní délkou, tedy písmena sahající k dolní dotažnici)
3. písmena dlouhá: písmena přesahující střední dotažnici i účaří
např.: nejčastěji se jedná o písmeno f [Slezák, 1985, s. 12] [Húščava, 1951, s. 110]

2.4 Struktura písmen – prvky

1. tvar – tvar jednotlivých písmen. Jedno písmeno může mít různé tvary.
2. modul – údaj o velikosti písmen. Vyjadřuje vztah mezi výškou a šířkou písmene.
3. duktus – způsob psaní jednotlivých tahů písmen.
4. váha písma – síla jednotlivých tahů. Vyjadřuje intenzitu kontrastu mezi silnými a slabými tahy.
5. sklon – označuje sklon písma vůči základní lince. [Pátková, 2008, s. 33]

2.5 Konstrukční prvky písmen

A¹₂₇ B¹}₃ C⁷₄

E¹}₅ H¹₂ L¹₅

a¹₃ b¹₃ e²

h¹₄ k¹₆ m⁴

1. dřík – hlavní svislý nebo šikmý, nikoli však oblý tah písmena
2. příčka – příčný tah
3. bříško – oválný až kruhový tah písmena, zpravidla spojený s dříkem písmena
4. oblouk – oblý tah
5. rameno – horizontální tah písmena nasazený na dřík
6. diagonála – šikmý tah
7. serif – příčné zakončení tahu písmena [Pecina; Březina, 2008] [Černý, 2009]

3 Psací látky a náčiní

Psací látky i psací náčiní³ neodmyslitelně patří k vývoji a zkoumání písma. Psací látky i náčiní značně ovlivňují vzhled i užití písma a často také povahu textu. V zásadě můžeme psací látky rozdělit na dva druhy, na látky archeologické, tedy přírodní a na látky paleografické, tedy umělé. Toto rozdělení také předurčuje hledisko zkoumání daného písma, proto písmo psané na látkách přírodních je (většinou) zkoumáno z hlediska epigrafického a písmo na látkách umělých je předmětem zkoumání z hlediska paleografického. [Hlaváček et. al., 2002, s. 38]

Archeologické psací látky zahrnují všechny přírodní látky, na něž bylo v průběhu doby psáno, avšak původně nebyly pro tento účel určeny. Konkrétně se jedná o listy a kůru stromů, tabulky z hlíny, dřeva a dalších přírodních materiálů a v neposlední řadě také kámen a kov. Do této skupiny psacích látek můžeme ještě zahrnout nejrozličnější (nejčastěji hliněné) nádoby a další předměty, na nichž se písmo objevilo. Paleografické látky potom zahrnují ty psací látky, které byly pro účely psaní přímo vyrobeny. Jedná se o papyrus, pergamen a papír. Přejít mezi těmito dvěma druhy psacích látek tvoří voskové tabulky, které z hlediska použitého materiálu, ale i zásahu lidské práce mohou být považovány částečně za oba druhy psacích látek. [Hlaváček et. al., 2002, s. 38]

Psací náčiní je úzce vázáno na psací látky, respektive psací náčiní je podmíněno psací látkou. S ohledem na tuto souvislost je to právě psací náčiní, které zásadně ovlivňuje vzhled písma. Pomineme-li psací náčiní spojené s archeologickými psacími látkami (tedy rydla a dláta), zbydou nám tři hlavní psací nástroje – stylus (rydlo), seříznuté pero a štětec. U prvních dvou jmenovaných nástrojů jsou tahy písma předurčeny jejich zakončením, stylus nechává vždy stejně silnou stopu a pero se seříznutou špičkou zanechává stopu střídavou podle toho, jak je pero při psaní nakloněno. Naproti tomu štětec nabízí obě možnosti a silné nebo slabé tahy vznikají v závislosti na tlaku ruky pisatele. [Rambousek, 1953, s. 27, 55-57]

³ Psací látkou se rozumí látka na níž je zaznamenáno písmo, tedy látka na kterou se píše. Psací náčiní jsou potom všechny pomůcky a nástroje pomocí nichž je písmo zaznamenáno. Tento pojem zahrnuje nejen nejrozličnější rydla, pera či štětce, ale také inkousty, barvy apod. [KTD (...), 2005]

V latinském písemnictví se nejvíce uplatnila rákosová pera či pera zhotovená z ptačích brků. Styly byly používány téměř výhradně ke psaní na voskové tabulky a s použitím štětce se v dějinách latinského písma setkáváme jen velmi zřídka. [Rambousek, 1953, s. 27, 55]

3.1 Archeologické psací látky ve vývoji latinského písma

Z archeologických psacích látek jsou, ve vývoji latinského písma, nejdůležitější kámen a kov. Právě tyto látky jsou nositeli prvních podob latinského písma. Méně často se používaly i další materiály například keramické střepy (tzv. ostraka) [Ekschmitt, 1974, s. 172], vápencové úlomky, kůra stromů či dřevěné destičky. [Pátková, 2008, s. 61]

3.1.1 Kámen a kov

S nejstaršími druhy latinského písma se setkáváme v podobě nápisů, které byly tesány do kamene či rytý do kovu. Archaické latinské nápisy se nejčastěji objevují na tufu. Později byly využívány i další druhy kamenů, zejména zrnitý travertin a mramor. Druh kamenu měl na výsledný vzhled písma vliv, zvláště proto, že některé kameny, například tuf, nelze tak dokonale opracovat jako například mramor. Nejstarší latinské nápisy ještě nesou známky nedokonalosti v řemeslném provedení, později byla technika tesání zdokonalena (zejména v souvislosti s užitím mramoru), písmena byla tesána šikmo ze dvou stran (vznikl tak vryp ve tvaru trojúhelníku) a byla zakončována serify. K rytí nápisů do kovu byl nejčastěji využíván bronz v podobě desek, kromě toho se nápisy často ryly i na různé kovové předměty (například spony či nádoby). [Vidman, 1975, s. 13, 17]

Nástroje používané na nápisové písmo, tedy dláto v případě kamenu a ostré rydlo v případě kovu, do jisté míry ovlivňují vzhled písma. Rytí či tesání písmen do tvrdých materiálů předurčuje jejich vzhledu spíše rovné a ostré tvary a nedovoluje plynulé navazování. [Vidman, 1975, s. 19] Proto se také u latinských nápisových písem poprvé (v historii latinského písma) setkáváme se zkratkami a ligaturami. [Húščava, 1951, s. 121]

3.2 Přechodový typ psacích látek - voskové tabulky

Voskové tabulky byly vyráběny ze dřevěné desky, která byla vyhloubena tak, že v jejím středu vznikla rovná, hladká plocha a po okrajích zůstal o něco vyšší rámeček. Tato plocha byla vylita voskem a uhlazena. Setkat se můžeme i s tabulkami, které měly voskovou vrstvu z obou stran. [Friedrich, 1898, s. 28] Na takto připravenou psací plochu se potom příslušný text psal pomocí stylu. Stylus měl jeden konec špičatý, ten sloužil k psaní textu a druhý, plochý konec sloužil k jeho mazání. [Ekschmitt, 1974, s. 174] Pro tyto své vlastnosti měly voskové tabulky široké využití, zejména pro texty s krátkodobou platností. Voskových tabulek se tedy nejčastěji užívalo na psaní dopisů, účtů, konceptů a také sloužily jako školní pomůcka. [Bischoff, 1990, s. 13] Voskové tabulky nebyly používány pouze jednotlivě, ale často byly vázány k sobě po dvou (diptych) nebo po třech (triptych) a někdy i více (polyptych). [Ekschmitt, 1974, s. 175] Voskové tabulky se pro výše zmíněné účely užívaly nejen ve starověku, ale i po celý středověk. [Pátková, 2008, s. 61]

3.3 Paleografické psací látky ve vývoji latinského písma

Všechny paleografické psací látky poskytují písmu prakticky stejné podmínky, vliv na podobu písma zde má spíše psací náčiní, tedy druh pera a jeho tvar. [Rambousek, 1953, s. 55] Jiným ovlivňujícím faktorem může být kvalita tohoto materiálu, která se následně odráží v ceně. Tento vliv se pak projevuje zejména v druhu dokumentů psaných na tyto látky. [Bohatcová, 1990, s. 20]

3.3.1 Papyrus

Nejstarší paleografickou psací látkou je papyrus. Papyrus byl vyráběn z dužiny stvolů šáchoru papyrového, rostliny, která se ve starověku pěstovala v povodí Nilu. Dužina rostliny byla nařezána na tenké proužky, ty se navlhčené kladly křížem přes sebe, takto vytvořené pláty se lisovaly, vyhlazovaly a poté sušily na slunci. Papyru existovalo několik druhů, které byly rozlišovány podle kvality a velikosti. Papyrus se často spojoval do svitků, nejkratší svitky měly přibližně 6 metrů, nejdelší pak mohly mít až 40 metrů, šířka svitku se pohybovala okolo 30 centimetrů. [Pátková, 2008, s. 55] Na

papyrus se psalo rákosovým perem a inkoustem, vyrobeným ze směsi sazí, vody a pojidla (nejčastěji arabské gumy). [Žába, 1968, s. 20] Výroba papyru se ve starověku omezovala výhradně na Egypt, od 9. století se papyrus vyráběl ještě na Sicílii. [Friedrich, 1898, s. 32]

V římském písemnictví se papyru užívalo pro psaní literárních děl, později také pro úřední písemnosti (listiny, dopisy apod.). Ve středověku byl papyrus používán nejčastěji pro dokumenty listinné povahy a nejvíce se uplatnil v papežské kanceláři. Všechny listiny papežské kanceláře byly psány výhradně na papyrus, který zde byl užíván až do 11. století. [Friedrich, 1898, s. 34-35]

3.3.2 Pergamen

Pergamen je psací látka vyrobená ze zvířecí kůže. K výrobě pergamenu se používaly ovčí, jehněčí, kozí či telecí kůže, ty se máčely ve vápenné vodě, pro snadnější odstranění srsti, poté se kůže napnuly na rám, vydrhly a usušily. Z hlediska způsobu a úrovně opracování rozeznáváme dva druhy pergamenu – pergamen italský (též jihoevropský) a pergamen německý (též středoevropský). Italský pergamen měl důkladně opracovanou pouze jednu stranu, druhá strana byla výrazně hrubší. Naproti tomu německý pergamen měl obě strany opracované stejně pečlivě. Pergamen byl někdy také barven, nejčastěji purpurovou barvou. Na pergamen se nejčastěji psalo perem vyrobeným z ptačího brku (či rákosu) a inkoustem, nejčastěji černým, na purpurový pergamen se psalo zlatou nebo stříbrnou barvou. [Pátková, 2008, s. 56-57] S pergamenem se také změnila forma dokumentů. Pro papyrus typický svitek ustoupil nové formě – kodexu⁴. [Ekschmitt, 1974, s. 178-179]

Ačkoli byl pergamen znám již ve 2. století př. n. l., byl vedle papyru používán jen zřídka, více se rozšířil až koncem starověku a poté v raném středověku. [Hlaváček et. al., 2002, s. 39] Ve vrcholném středověku pak byl v podstatě jedinou psací látkou. Pergamen nebyl hned zapomenut ani po vynálezu papíru a knihtisku, ještě v 15. století

⁴ Kodex je forma dokumentu, kde jsou jednotlivé listy kladeny na sebe a ve hřbetu svázaný. [KTD (...), 2005]

byla na pergamen psána většina rukopisů a pro některé rukopisy byl používán až do 16. století i déle. [Pátková, 2008, s. 56]

3.3.3 Papír

Výroba papíru byla vynalezena v Číně přibližně ve 2. století př. n. l., papír zde byl vyráběn z lněných či konopných vláken. [Bischoff, 1990, s. 12] Do Evropy se papír dostal přes Španělsko, kde byl poprvé použit v 11. století, avšak jeho výroba zde začala až ve století 12. Odtud se rozšířil do Francie a Itálie a poté dále do Evropy. Papír se vyráběl ze starých hadrů, které byly rozmělněny na kašovitou hmotu, ta byla dále zpracovávána až do tekuté podoby. Takto vzniklá papírovina se pak nabírala sítem, lisovala a sušila. Zpočátku neměl papír žádné označení avšak ve 13. století se ve výrobě papíru začalo užívat značek, podle kterých pak bylo možné určit odkud papír pochází. Značka byla vytvořena pomocí drátku vytvarovaného do příslušné podoby a umístěného na dno síta. Při nabrání papíroviny do tohoto síta se pak značka otiskla do papíru. Tyto značky nazýváme filigrány nebo také vodoznaky či průsvitky. [Pátková, 2008, s. 58-59]

Nejstarší papírové rukopisy se pocházejí z 12. století, avšak jako hlavní psací látka se papír uplatnil až během 15. a 16. století. [Friedrich, 1898, s. 42]

4 Předchůdci latinského písma

Od vzniku řecké abecedy se vývoj písma uskutečňoval přizpůsobováním existujících písemných soustav potřebám jednotlivých jazyků různých národů, jinak tomu nebylo ani v případě latinského písma. Dříve než se začneme zabývat samotným latinským písmem, stojí za to zmínit dva jeho předchůdce, písmo fénické a písmo řecké, která můžeme považovat za mezníky nejen ve vývoji latinského písma, ale i ve vývoji písma obecně. [Mojdl, 2005, s. 17-18]

4.1 Fénické písmo

Původ fénického písma stále není zcela objasněn. Pravděpodobnou teorií o původu fénického písma je názor, že Fénici přejali z egyptského písma (ať už zprostředkovaně nebo přímo) pouze konsonantní (souhláskový) princip abecedy a směr psaní zprava doleva. Grafickou podobu svého písma však pravděpodobně vymysleli sami, i když nejspíš s inspirací z různých písemných soustav. [Muzika, 2005, s. 44-45] Fénické písmo má ve vývoji písma významnou pozici, protože se stalo základem téměř všech současných i řady minulých písemných soustav. [Mojdl, 2005, s. 15]

Fénická (též foinická) abeceda⁵ se ve své konečné podobě skládala z 22 písmen. Do této fáze dospělo fénické písmo přibližně v 9. století př. n. l., kdy měla jednotlivá písmena (znaky) svou ustálenou podobu i pořadí. [Muzika, 2005, s. 39]

4.2 Řecké písmo

Řecké písmo vzniklo z písma fénického. Spojitost těchto dvou písem potvrzuje řada důkazů - grafická podoba, fonetická hodnota a pořadí písmen nejstarší řecké abecedy jsou téměř shodné s abecedou fénickou. Názvy řeckých písmen jsou odvozeny od názvů fénických a také původní směr psaní byl, stejně jako ve féničtině, zprava doleva. Rozdílnost jazyků těchto dvou národů, však vyvolala nutnost fénické písmo upravit. [Mojdl, 2005, s. 140]

⁵ Viz. obr. 1

První změnou, kterou Řekové ve svém písmu zavedli, bylo přidání samohlásek, tzv. vokalizace písma. Tato změna byla nutná, protože v řečtině (na rozdíl od semitských jazyků, mezi které patřila i fénická) hrají samohlásky stejně důležitou roli jako souhlásky. Pro vytvoření samohlásek využili fénických znaků pro tzv. polohlásky, které se zvukem nejvíce podobaly řeckým samohláskám, ale původně pro ně v řečtině nebylo využití. Zároveň s utvořením samohlásek vznikla v řeckém písmu ještě tři nová písmena, pro která nebyla ve fénické abecedě vhodná obdoba, jednalo se o písmena fí, psí a chí. Další písmenko, které bylo do abecedy přidáno, byla omega, zvukově odpovídající hlásce „ó“. Poslední změnou z hlediska počtu písmen a jejich grafické či zvukové podoby bylo vypuštění tří, původních fénických písmen, pro která neměla řečtina využití. Byla to písmena sampi, koppa a digamma, nezmizela však úplně, ale zachovala se jako značky pro čísla. [Krupa; Genzor, 1989, s. 215-216] Se zavedením samohlásek začali Řekové postupně měnit i směr psaní. Původní směr zprava doleva změnili skrze tzv. bustrofedon (střídavé psaní – jeden řádek zprava doleva, druhý zleva doprava) v konečnou podobu, a sice směr psaní zleva doprava. [Diringer, 1962, s. 149] Tato změna měla vliv i na tvar písmen, protože při směru psaní zleva doprava byly jednotlivé znaky psány zrcadlově vůči těm psaným zprava doleva⁶. Když se ustálilo psaní zleva doprava, zůstal také vertikálně překlopený tvar písmen. Další vývoj řeckého písma už se týká v podstatě jen místních mutací s většími či menšími odchylkami. Na základě těchto rozdílů bylo řecké písmo rozděleno na dvě hlavní skupiny, a to východní a západní. Toto rozdělení nezůstalo na stálo a východní styl písma posloužil jako východisko pro sjednocení řeckého písma, které známe pod označením klasická abeceda⁷. Stalo se tak roku 403 př.n.l. Západní forma pak posloužila, kromě jiného, jako základ pro latinské písmo. [Loukotka, 1946, s. 102-103]

Řecké písmo na konci svého vývoje obsahovalo (a obsahuje) 24 písmen, přičemž 7 písmen zastupuje samohlásky a zbylých 17 souhlásky. [Mojdl, 2005, s. 146]

⁶ Viz. obr. 2

⁷ Viz. obr. 3

5 Vznik latinského písma

Latinské písmo vzniklo ze západní varianty řeckého písma. O původu latinského písma v řecké abecedě svědčí téměř úplná shoda těchto dvou abeced. Jedná-li se ale o způsob převzetí písma existují dva názory, jeden mluví o přímém převzetí písma od řeckých kolonistů, druhý názor se přiklání spíše ke zprostředkovanému převzetí, a sice prostřednictvím Etrusků. Ačkoli v této oblasti nepanuje názorová jednotu, vzhledem k množství důkazů, které mluví ve prospěch zprostředkovaného převzetí je tato varianta více pravděpodobná. Asi nejvýznamnějším důkazem o převzetí písma prostřednictvím Etrusků je používání písmena „C“ ve významu „k“ i „g“, Etruskové totiž tyto dvě hlásky nerozlišovali. Další podobností etruského a latinského písma je, že ani v jedné z těchto abeced nebyly využívány zvláštní znaky pro vyjádření dlouhých samohlásek, na rozdíl od abecedy řecké. Převzetím řeckého potažmo etruského písma začal vývoj latinského písma. [Mojdl, 2005, s. 111-112]

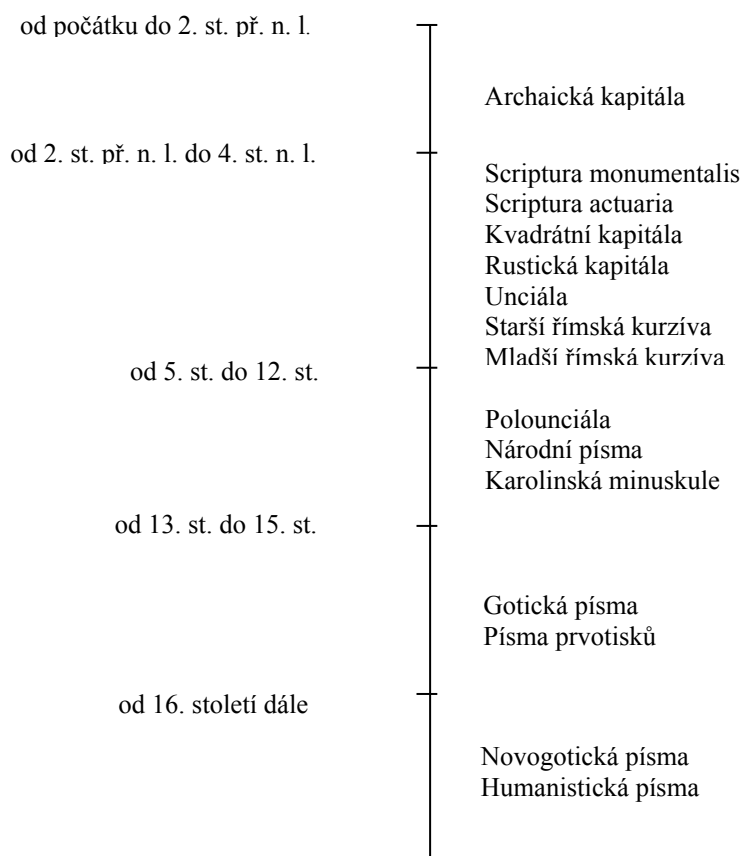
První latinská abeceda měla pouze 21 písmen. Původní vzor abecedy byl upraven pro účely zápisu latinského jazyka. Některá písmena proto byla vypuštěna jiná přidána či upravena. Písmena théta, fi a psi byla z latinské abecedy vyřazena, neboť v latině pro ně nebylo využití. Vyřazeno bylo také písmeno „Z“ i tato hláska byla v latině zbytečná, její zvuk byl totiž vyjadřován pomocí písmena „S“ na začátku slova nebo pomocí zdvojení „SS“ uprostřed slova. Některá písmena měla na počátku existence latinky dvojí význam. Jednalo se o již zmíněné písmeno „C“ (řecká gamma, tvar písmena byl upraven Etrusky), které vyjadřovalo zvuk hlásek „k“ i „g“. Potřeba lépe odlišovat tyto hlásky dala vzniknout novému znaku pro hlásku „g“, který byl vytvořen malou úpravou písmena „C“, tedy na znak „G“. Tento nový znak byl zařazen na místo vynechaného písmena „Z“, tedy mezi „F“ a „H“. Dalším písmenem, které mělo dvojí fonetickou hodnotu bylo písmeno „I“, které kromě „i“ znamenalo také „j“. Posledním písmenem, které mělo dva významy, bylo písmeno „V“, v této podobě přejaté od Etrusků, jednalo se však o původní řecké „Y“. Fonetický význam „V“ byl tedy „v“ a také „u“. V této fázi vývoje bylo na posledním místě latinské abecedy písmeno „X“. Vliv řecké kultury na římskou měl za následek častou potřebu přepisu řeckých slov do latiny. Z tohoto důvodu bylo do latinské abecedy přijato písmeno „Y“ v jeho původní řecké podobě a znovu

i písmeno „Z“. [Muzika, 2005, s. 56-59] Obě byla zařazena na konec abecedy, která v této době měla 23 písmen. Další změny latinské abecedy nastaly o mnoho století později, ve 12. století se začalo používat písmeno „W“ a až v 17. století byla zavedena písmena „J“ a „U“. Zavedením těchto písmen získalo každé písmeno abecedy pouze jediný fonetický význam a vznikla taková abeceda, jakou známe dnes. [Húščava, 1951, s. 108-109]

V průběhu zkoumání vzniku a vývoje latinského písma vzniklo několik variant periodizace jeho vývoje. Většina těchto rozdělení zohledňuje tři hlavní období ve vývoji latinského písma. V této práci je užito členění, které vymezuje pět období, a to:

- období archaické (od počátku do 2. století př. n. l.)
- období římské (od 2. století př. n. l. do 4. století n. l.)
- období raného středověku (od 5. století do 12. století)
- období středověké (od 13. století do 15. století)
- období novověké (od 16. století dále) [Húščava, 1951, s. 113]

Dle tohoto rozdělení můžeme vývoj latinského písma shrnout následujícím grafem:

6 Ligatury a zkratky

Již v počátcích latinského písma se začaly objevovat dva jevy, které provází latinské písmo napříč celým jeho vývojem, jsou to ligatury a zkratky. Ačkoli se podoba i užití ligatur a zkratk se v čase mění, jsou důležitou součástí vývoje latinského písma a s jejich určitou podobou se můžeme setkat i dnes. [Húščava, 1951, s. 121]

6.1 Ligatury

Ligatury, tedy spojení dvou sousedních písmen, můžeme rozdělit do dvou skupin. V první skupině jsou písmena spojována pomocí nefunkčních tahů. Toto napojování se uplatnilo zejména u kurzívních písem. V druhé skupině sousedící písmena splývají nebo se prolínají jedno do druhého, první písmeno se tak stává zároveň součástí druhého. [Hlaváček et. al., 2002, s. 41] Písmena mohla být i nadepsaná či vepsaná. Tato spojení pak mohla vypadat například takto - MR (litterae contiguae – spojená), (litterae implexae – prolnutá), (litterae columntae - nadepsaná) a (litterae insertae - vepsaná). [Húščava, 1951, s. 121-123] Jedním z důvodů použití těchto ligatur byla úspora místa. V diplomatických listinách se pak těchto ligatur využívalo k napsání monogramů, jež měly působit, takto vzniklým, zvláštním tvarem. [Hlaváček et. al., 2002, s. 41]

6.2 Zkratky

Vedle ligatur se v latinském písmu objevují také zkratky, jejichž hlavní funkcí byla úspora místa. Užívání zkratk je ovlivněno mnoha faktory, kromě toho, že se v průběhu času mění, je pro užití zkratk důležitá například struktura daného jazyka, frekvence slov či obsah daného textu. Určit proto přesně daná pravidla není v podstatě možné, avšak i přesto lze, dle odborníků, rozdělit zkratky zhruba do pěti skupin dle způsobu zkracování. [Hlaváček et. al., 2002, s. 41]

První skupina – **zkracování pomocí suspenze (neboli zkomolení)**. U tohoto způsobu je slovo zkráceno tak, že zůstává jen jeho typická část, nejčastěji začátek. [Hlaváček et. al.,

2002, s. 41] Například dat. = datum [Kašpar, 1987, s. 139] Druhá skupina – **zkracování pomocí kontraxe (neboli stažení)**. Tento způsob využívá mezních písmen daného slova, tedy například dns = dominus. Třetí skupina – **zkracování pomocí vodorovné čárky či její obměny**. V tomto případě se jedná o využití vodorovné čárky (případně její varianty např. vlnovky) nejčastěji pro označení, že se jedná o zkrácené slovo. Později, zhruba od 17. století, označuje tato čárka vynechané m či n. [Kašpar, 1987, s. 139] Čtvrtá skupina – **zkracování pomocí značky relativního významu**. U tohoto způsobu krácení je též využita vodorovná čárka, avšak v konkrétně daných spojeních. Například \bar{h} = hec či hoc, \bar{p} = pre. [Hlaváček et. al., 2002, s. 42] Pátá skupina – **zkracování pomocí nadepsaného písmena**. V této, poslední, skupině je využito nadepsání písmen pro naznačení významu daného slova. Například q^om^o = quomodo. [Hlaváček et. al., 2002, s. 42]

Zvláštním druhem zkratk jsou sigly a nomina sacra. Sigly jsou zkratky, které můžeme zařadit do první skupiny, mají však své specifikum – slovo je kráceno pouze pomocí prvního písmena, tedy například D. = dominus. S tímto druhem zkratk se setkáváme i dnes, je to například p. = pan či ČR apod. [Hlaváček et. al., 2002, s. 41-42] Tzv. nomina sacra jsou zkratky, které vznikly kontraxí, mají však přesně vymezený význam – jedná se o zkratky křesťanských jmen. A na rozdíl od ostatních zkratk nebylo jejich účelem uspořit místo, nýbrž odlišit dané slovo od okolního textu. Zároveň se jedná o nejstarší zkratky tohoto druhu. [Hlaváček et. al., 1967, s. 15]

7 Vývoj latinského písma ve starověku

Vývoj latinského písma ve starověku jde paralelně s dějinami Říma. Římané přejali řecké písmo prostřednictvím Etrusků, kteří Římu zpočátku vládli a silně tak ovlivňovali politický i kulturní život. [Čapka; Santlerová, 1998, s. 54] Počátky latinského písma se vyznačují hledáním formy a stabilní podoby písma. [Krupa; Genzor, 1989, s. 253] Řím se postupem času osvobodil od etruské nadvlády, začal dobývat nová území a rozšiřovat svou moc. V období vrcholu římské moci a kulturního rozkvětu dosáhl literární jazyk i písmo vysoké kvality, z velké části vlivem kultury podmaněného Řecka. [Čapka; Santlerová, 1998, s. 55] [Krupa; Genzor, 1989, s. 253] Po úspěšném období dochází k dalším změnám. Přijetím nového náboženství se římská říše se rozděluje na východořímskou a západořímskou. V následujícím období musí Římané čelit vojenským útokům germánských kmenů. Tomuto nátlaku nakonec podléhá západořímská říše. [Volný, 2001] Latinské písmo, touto dobou již velmi rozšířené, nezaniká a prostřednictvím křesťanství je šířeno i nadále. [Krupa; Genzor, 1989, s. 253]

Z hlediska vývoje latinského písma je starověké období rozděleno na dvě části, a to na období archaické a období římské. [Húščava, 1951, s. 113]

7.1 Období archaické

Prvním obdobím ve vývoji latinského písma je období archaické. Archaické období spadá přibližně do doby od 7. století př. n. l. do 2. století př. n. l. V této době se začíná utvářet první podoba latinského písma, které nazýváme archaická kapitála či pouze kapitála. Psacími látkami tohoto období jsou látky archeologické, především kámen a kov. [Húščava, 1951, s. 113-114] Zkoumání písma z této doby je problematické vzhledem k malému množství dochovaných epigrafických památek. Nejstarší památkou archaické kapitály je nápis na zlaté sponě z Praeneste⁸, která pochází z 6. století př.n.l. Dalšími památkami tohoto písma jsou například Lapis Niger (též Lapis Romuli) z Fora Romana či váza zvaná Duenova z poloviny 5. století př.n.l. [Pátková, 2008, s. 68]

⁸ Viz. obr 5

7.1.1 Kapitála

Kapitála či archaická kapitála⁹ je nejstarším druhem latinského písma. Jedná se o písmo majuskulní používané v nejstarších latinských nápisech. Toto písmo je typické svou neuspořádaností a nepřesnými, kolísajícími tvary i výškou. V tvarech některých písmen je stále zřetelný jejich původ, například písmena „E“ a „F“ mají šikmá ramena a písmena „P“ a „B“ mají hrotitá bříska. [Pátková, 2008, s. 68] Dalším typickým znakem tohoto písma je směr psaní zprava doleva (případně bustrofedonem). Již v tomto raném období vývoje latinského písma můžeme pozorovat jisté tendence o zjednodušení tvarů písmen, tedy první náznak kurzívního psaní. [Bischoff, 1990]

S postupujícím vývojem se z písma pomalu vytrácí nepravidelnost a tvary se začínají formovat do pevně dané podoby. V této fázi vývoje se nápisové písmo začíná dělit na dva druhy, a sice písmo zvané *scriptura monumentalis* a písmo zvané *scriptura actularia*. Ačkoli se tato písma začala formovat již koncem archaického období, největších změn a své konečné podoby dosáhla až v období následujícím, tedy v období římském. [Húščava, 1951, s. 120]

7.2 Období římské

Během římského období (přibližně od 2. století př. n. l. do 4. století n. l.) prošlo latinského písmo dalšími vývojovými etapami. Jak již bylo zmíněno, v tomto období dosáhla svého vrcholu písmo zvané *scriptura monumentalis* a *scriptura actularia*. Díky novým psacím látkám vznikly další formy latinského písma – písmo knižní a písmo pro běžnou denní potřebu. V této oblasti rozlišujeme hned několik druhů písma. Z nápisového písma byla odvozena kvadrátní kapitála a rustická kapitála. Dalším vývojem vznikla písma označovaná jako unciála, starší římská kurzíva a mladší římská kurzíva. [Čapka; Santlerová, 1994, s. 15-17]

⁹ Viz. obr. 4

7.2.1 Scriptura monumentalis a scriptura actuaria

Obě písma, scriptura monumetalis i scriptura actuaria jsou písma nápisová majuskulní. Ve svém vývoji dosáhla vrcholu na sklonku 1. století př. n. l. Psacími látkami těchto písem jsou nejčastěji kámen a kov, tyto psací látky však nebyly podmínkou jednoho či druhého písma, často se také v jednom textu prolínají obě písma. [Húščava, 1951, s. 121]

Písmo nazývané **scriptura monumentalis**¹⁰, později velmi pravidelné, se zpočátku vyznačuje některými archaickými prvky. Například písmeno „A“ má šikmou příčku, písmeno „P“ má hranaté břicho a u písmene „L“ svírají dřík a rameno ostrý úhel. Dalším vývojem však tyto nepravidelnosti mizí. Jako jedna z prvních se formují písmena „E“, „F“, „M“ a „R“ a poté i další. V konečné fázi vývoje je toto písmo dovedeno k tvarové dokonalosti. Pravidelně se střídají kulaté i rovné tahy, svislé a vodorovné tahy svírají pravý úhel a je dodržována síla jednotlivých tahů, silnějších a slabších. [Pátková, 2008, s. 68] Všechna písmena jsou stejně široká i vysoká, a to tak, že je možné vepsat je do čtverce. Právě díky této vlastnosti je scriptura monumentalis často označována jako scriptura quadrata či prostě quadrata. V dalším vývoji latinského písma ovlivnila i podobu některých písmem knižních. [Húščava, 1951, s. 120]

Scriptura actuaria¹¹ není, na rozdíl od scriptury monumentalis, ve svém provedení striktně vázána na přesné a pravidelné tahy. Typickými znaky tohoto písma jsou vysoká a úzká písmena. Příčné tahy jsou krátké a u některých písmen (např. u písmene „A“) nedotažené anebo chybí úplně. Celkově je toto písmo lehčí a volnější, což poukazuje i na jeho účel. Tímto písmem totiž byly psány texty listinné povahy, v latině acta, odtud také pochází název písma – actuaria. Je tedy zřejmé, že v písemnostech této povahy nebyla forma tolik důležitá jako jejich obsah. [Húščava, 1951, s. 121]

¹⁰ Viz. obr. 6

¹¹ Viz. obr. 7

7.2.3 Kvadrátní kapitála a rustická kapitála

Kvadrátní kapitála a rustická kapitála jsou písma majuskulní vycházející z nápisových písem avšak používaná na paleografických psacích látkách. Obě tato písma, kvadrátní i rustická kapitála, převládala jako knižní písma v prvních pěti stoletích našeho letopočtu. V průběhu 5. a 6. století z rukopisů pozvolna mizí, avšak jako písma nadpisová se udržela až do 11. století. [Muzika, 2005, s. 152-162] Písemnosti psané kvadrátní kapitálou, které se dochovaly až do současnosti jsou zlomky rukopisů Vergiliových prací. Jedná se o zlomky rukopisů Augusteus, Sangallensis, Oxyrhyncus a Veronensis. [Húščava, 1951, s. 124-126] Památek psaných kvadrátní kapitálou je celkově velmi málo a všechny jsou zachovány pouze ve zlomcích, nejstarší z nich pocházejí ze 4. století. [Thompson, 2008, s. 185] Naproti tomu památek psaných rustickou kapitálou se dochovalo o mnoho více a některé písemnosti byly dochovány i celé. Konkrétní ukázkou těchto písemností mohou být opět některá Vergiliova díla, například rukopisy Vaticanus, Palatinus, Mediceus a Romanus. [Húščava, 1951, s. 128-129]

Kvadrátní kapitála¹² (též *capitalis quadrata*) nese typické znaky scriptury quadraty. Písmena jsou precizně vyvedená, svislé a vodorovné tahy svírají pravý úhel a každé písmeno (jak napovídá název) lze vepsat do čtverce. [Muzika, 2005, s. 152] Při psaní tímto písmem je také striktně dodržován dvoulinkový systém a jen minimální množství písmen přesahuje horní nebo dolní linku (nejčastěji jsou to písmena „F“, „L“ a „Q“). [Thompson, 2008, s. 184] Toto písmo tak působí velmi elegantně a je lehko čitelné. Tato pravidelnost a čitelnost je při zkoumání textu bezesporu výhodou, nevýhodou se stává tam, kde je třeba určit přesné datum vzniku takovýchto dokumentů. Právě tato pravidelnost a striktně dodržovaná pravidla tahů zastírají dobové odchylky, které by určení přesnějšího data umožnily. [Húščava, 1951, s. 124]

Rustická kapitála¹³ (též *capitalis rustica*) má svůj vzor taktéž v nápisovém písmu, a sice scriptuře actuarii. Zpočátku nese toto písmo prvky písma rychlého, postupem času se však jeho podoba vytříbila a písmo má až kaligrafický charakter. Písmena jsou úzká a vysoká, svislé tahy tenké až vlasové a vodorovné tahy jsou silné, hrubé a velmi krátké

¹² Viz. obr. 8

¹³ Viz. obr. 9

často nedotažené. Na rozdíl od *quadraty* nejsou striktně dodržovány pravé úhly. [Húščava, 1951, s. 127]

7.2.5 Unciála

Unciála¹⁴ je knižní písmo majuskulní, jehož základem je kvadrátní kapitála. [Thompson, 2008, s. 190] S unciálou se můžeme setkat i v nápisové formě, která ale byla uplatněna až po vzniku její knižní podoby. [Húščava, 1951, s. 136] Za nejpravděpodobnější období vzniku unciály je považována druhá polovina 2. století n. l. Vrcholné podoby dosáhla unciála ve 4. století, během 8. století poměrně rychle upadá a v 9. století jako knižní písmo mizí úplně. Dále je používána už pouze jako písmo nadpisové. [Muzika, 2005, s. 168, 171-172] Hlavní psací látkou tohoto písma je pergamen. Počet dochovaných památek psaných unciálním písmem je poměrně vysoký. Z tematického hlediska můžeme tyto písemnosti rozdělit do tří skupin na rukopisy římských klasiků (zejména v oblasti prózy), dále na rukopisy církevní a rukopisy právnické. V každém z těchto okruhů lze pozorovat některé pro ně typické znaky. Prozaická díla se vyznačují například velikostí písmen. Církevní rukopisy jsou typické pečlivými a čistými tahy a tvary písmen s jistým nádechem luxusu. Právnické rukopisy naproti tomu vykazují méně pečlivosti a také častěji využívají ligatury a zkratky (ty se ve výše uvedených, církevních a prozaických, dokumentech prakticky nevyskytují). V unciálních dokumentech se také začíná objevovat interpunkce a zvětšování prvního písmena na stránce. [Húščava, 1951, s. 136] Jako příklad konkrétních dokumentů jmenujme *Liviova Epitomae*, kde je unciála již ve své vyspělé formě či *Ciceronův spis De re publica* ze 4. století. [Muzika, 2005, s. 168]

Název unciála je v současnosti používán pro majuskulní písma se záměrně zaoblenými tvary písmen a právě zaoblené tvary písmen jsou jedním z typických znaků římské unciály. Vývoj unciály byl ovlivněn řadou faktorů, zejména pak novou psací látkou, pergamenem, neboť pero (rákosové či třtinové) používané při psaní na pergamen snadno umožňuje psaní oblouků. Vliv na unciálu mělo i soudobé písmo kurzívní a také řecké unciální písmo. [Muzika, 2005, s. 164] Změny ve tvarech písmen se projeví zejména

¹⁴ Viz. obr. 10

u písmen „A“, „D“, „H“ a „Q“, která získala čistě unciální podobu. [Pátková, 2008, s. 72] Naopak řada písmen zůstala prakticky nezměněná, tedy zůstala v té podobě, v jaké je známe z kvadrátní kapitály (jsou to písmena „C“, „I“, „K“, „L“, „N“, „O“, „R“, „S“, „T“ a „X“). Písmeno „B“ se někdy objevuje pouze s dolním bříškem, častěji však zůstává ve své kapitální podobě. Písmena „M“ a „E“ získala zřetelně zaokrouhlené tvary a jsou tudíž také „pomocníkem“ při dataci dochovaných dokumentů. Písmeno „M“ ve své zaokrouhlené podobě (považované za nejtypičtější písmeno unciály) se v dokumentech neobjevuje dříve než ve 4. století. Písmeno „E“ je zase ve své starší podobě typické umístěním příčky v horní části písmena. [Muzika, 2005, s. 164-167]

7.2.6 Starší římská kurzíva

Knižní písma, z hlediska náročnosti provedení, nebyla zcela vyhovující pro všechny sféry psaného projevu, proto se začal utvářet nový druh písma. Kaligraficky pečlivá kapitální písma nebyla vhodná pro rychlé zběžné psaní a tak začala být pomalu pozměňována. Jednotlivé tahy písmen se uvolňují, zešikmují a mezi písmeny se hledají spojení. [Friedrich, 1898, s. 70-71] Písmo tak ztrácí svůj kaligrafický charakter a vzniká nový druh písma, který je nazýván římská kurzíva. Ve vývoji římské kurzívy rozlišujeme dvě období. Vznik a vývoj starší římské kurzívy časově odpovídá zhruba době od přelomu 2. a 1. století př.n.l. do přibližně 3. století n. l. Starší římská kurzíva je majuskulní písmo, nejčastěji používané na papyru či voskových tabulkách. [Húščava, 1951, s. 151-152] Kromě toho se se starší římskou kurzívou můžeme setkat i na archeologických psacích látkách. Toto písmo ve své nápisové podobě je potom souhrnně nazýváno scriptura cursiva. Náписы majuskulní kurzívou se nejčastěji objevují na zdech (ryté do omítky či malované uhlem nebo vápnem), keramických nádobách a podobně. [Muzika, 2005, s. 176] Kurzívní písmo je psacími látkami velmi ovlivněno, proto se na voskových tabulkách můžeme setkat s odlišným vzhledem písma než například na papyru. [Húščava, 1951, s. 160] Nejvýznamnějšími památkami tohoto písma jsou voskové tabulky pocházející z 2. století n. l. nalezené v Pompejích a také v provincii Dacie (dnešní Sedmihradsko) [Muzika, 2005, s. 176]

I starší římská kurzíva postupně měnila svou podobu a na základě toho je rozdělena na dva typy. Prvním typem této kurzívy je písmo nazývané **kapitální kurzíva**. Jedná se o první podobu římské kurzívy, která ještě velmi připomíná kapitálu, i když ve zjednodušené formě. Druhý typ tohoto písma je potom označován jako **majuskulní kurzíva**¹⁵. V podstatě se jedná o smíšené písmo, neboť zde můžeme pozorovat prvky písma kapitálního i unciálního se sklonem k minuskulním tvarům. Pečlivá pravidelnost vlastní kapitálním písmům zde ustupuje, výška písmen kolísá a díky šikmým tahům nabývají jednotlivá písmena na šířce. Často se také setkáváme s použitím ligatur. Zároveň se zde objevují nové tvary některých písmen, největší změny se projevily zejména u písmen „B“, „E“, „F“, „M“, „N“, „P“ a „R“. [Húščava, 1951, s. 154-157] Jako příklad jmenujme písmeno „B“, které je psáno pouze s dolním bříškem, a to na levé straně dříku (připomíná tedy naše současné malé „d“) nebo písmeno „R“, které oblouček ztrácí úplně, ten je nahrazen jedním tahem ve tvaru vlnovky, která spojuje bříško i dolní tah v jeden tvar. [Friedrich, 1898, s. 71-72] Písmena „M“ a „N“ se též objevují ve změněné podobě, „M“ je psáno pomocí čtyř svislých tahů a „N“ pomocí tří, přičemž první tah je vždy delší než ostatní. [Thompson, 2008, s. 205]

7.2.7 Mladší římská kurzíva

Mladší římská kurzíva se postupně (přibližně na přelomu 3. a 4. století) vyvinula ze starší římské kurzívy s jistým vlivem unciálního písma a řecké kurzívy. Se stále se zvyšujícím počtem minuskulních písmen a ligatur ztrácí starší římská kurzíva své charakteristické rysy a vzniká tak nový druh písma. Mladší římská kurzíva je prvním minuskulním písmem, proto je též nazývána kurzíva minuskulní¹⁶. Na rozdíl od starší římské kurzívy se s mladší římskou kurzívou setkáváme už pouze na paleografických psacích látkách. Minuskulní kurzíva byla používána především pro písemnosti listinné povahy, s tímto písmem se však můžeme setkat i na poli knižním. V této oblasti vykazuje toto písmo oproti své listinné podobě jisté odlišnosti. Některá písmena zde mají ještě majuskulní formu, liší se také délkou dotažnic (ty jsou zde spíše zkracovány) a písmo je pak celkově pomalejší. Tento druh „knižní kurzívy“ je nejčastěji nazýván polokurzíva. [Húščava, 1951, s. 168] Neznámější památkou mladší římské kurzívy jsou

¹⁵ Viz. obr. 11 a obr. 12

¹⁶ Viz. obr. 13 a obr. 14

listiny z Ravenny z 5. a 6. století. Význam těchto listin je umocněn faktem, že od počátku 6. století vykazuje mladší římská kurzíva v podstatě stabilizovanou formu. [Muzika, 2005, s. 198]

Typické pro mladší římskou kurzívu jsou zaokrouhlené, silnější tahy a celkové vedení písma je plynulé a rychlé. Plynulost písma je dána hojným využíváním ligatur a smyčkami u dotažnic, které dovolují psaní jedním tahem. Rychlost psaní je potom podporována nakloněním písma na pravou stranu. Vzhledem k minuskulní formě písma jsou jednotlivá písmena dělena do skupin na krátká, střední a dlouhá, ačkoli některá písmena svou pevnou polohu ještě nemají. [Húščava, 1951, s. 163-164] Pro lepší ilustraci podoby tohoto písma zmiňme alespoň několik konkrétních grafických prvků některých písmen. Plně vyvinutou minuskulní podobu mají písmena „m“ a „n“. Písmeno „a“ je otevřené, podobá se tedy písmenu „u“, rozdíl mezi nimi je dán zahnutím nožičky u písmene „a“, které slouží ke spojení s písmenem následujícím, písmeno „u“ se s následujícím písmenem nepojí nikdy a jeho nožička je rovná. [Friedrich, 1898, s. 79-80] Písmeno „b“ má podobu stejnou jako v kurzívě majuskulní, občas s bříškem na levé častěji však již na pravé straně dřívku. Jako poslední jmenujme písmena „f“, „r“ a „s“, tato písmena mají tvarově velmi podobný základ, ale písmeno „f“ se řadí mezi písmena dlouhá a je zakončeno smyčkou, písmeno „r“ má naproti tomu délku střední a písmeno „s“ je často protaženo nahoru i dolů a je tedy spíše dlouhé. [Muzika, 2005, s. 198] Z uvedeného je zřejmé, že většina písmen v této abecedě získala zcela nové tvary. Nové tvary písmen dále ovlivnily řadu dalších druhů písem, mezi tato písma můžeme zařadit například polounciálu či karolínskou minuskulu. [Húščava, 1951, s. 165]

8 Vývoj latinského písma ve středověku

Vývoj latinského písma ve středověku můžeme rozdělit do dvou období – období raného středověku a období vrcholného středověku.

8.1 Období raného středověku

Za počátek středověku je obvykle považováno období po pádu západořímské říše, která musela čelit neustálému náporu barbarských kmenů, nakonec tomuto tlaku podlehla a v roce 476 zanikla. Samotnou existenci latinského písma neovlivnily tyto události natolik výrazně, jak by se dalo očekávat. Barbarské kmeny po dobytí římské říše totiž přejali mnohé z jejího kulturního dědictví včetně latinského jazyka i písma. Z písem vzniklých v římském období se vyvinulo písmo polounciála. Vývoj písma pak pokračoval v rámci kultur dobytelských národů, vzniklo tak několik vzájemně odlišných písmových forem, které souhrnně nazýváme **národní písma**. Za národní písma jsou považována písma užívaná přibližně od 7. století na území Francie (písmo merovejské), Itálie (písmo langobardské), Španělska (písmo vizigotské), Irska a Anglie (písma ostrovní). Původní domněnka, že se jedná o písma vytvořená národy, jež tato písma užívaly, byla vyvrácena zjištěním, že se jedná o lokální modifikace písem římských, nejčastěji mladší římské kurzívy. Výjimkou byla pouze písma ostrovní, jejichž vzor byl nalezen v polounciále. [Čapka, Santlerová, 1998, s. 62-65] Již v 8. století však vyvstávají nedostatky těchto písem. Jedná se především o ztrátu univerzální platnosti jednoho písma a také zhoršenou čitelnost národních písem, jež byla následkem hojného používání ligatur, neúměrného prodlužování jednotlivých písmen (či jejich částí) nebo psaní písmen velmi těsně u sebe. [Húščava, 1951, s. 115] Další směřování ve vývoji písma bylo tedy zřejmé – vytvořit dobře čitelné a univerzální písmo. Na základě těchto požadavků vzniklo nové písmo, které nazýváme karolinská minuskula. [Muzika, 2005, s. 252]

8.1.2 Polounciála

Písmo zvané polounciála¹⁷ je dalším druhem latinského knižního písma. V tomto případě se však nejedná o písmo zcela nové, ale spíše o písmo smíšené. Polounciála se začala formovat ještě v době kapitály a unciály (přibližně na rozhraní 4. a 5. století), přejímá tedy řadu tvarů z obou těchto písem a některé další tvary nesou známky vlivu kurzivy. Pravděpodobnou příčinou vzniku tohoto písma byla snaha vytvořit rychlejší knižní písmo. Přibližně od druhé poloviny 5. století se polounciála začala šířit po Itálii. Stabilizované a vyspělé podoby dosahuje na počátku 6. století. Polounciála nebyla sice písmem tolik rozšířeným a oblíbeným jako někteří její předchůdci, zato však velmi ovlivnila další vývoj latinského písma v Anglii a Irsku. Polounciála již v 8. století pomalu upadá a v polovině 9. století jako knižní písmo zaniká a na její místo nastupuje nový druh písma, a sice karolinská minuskula. [Húščava, 1951, s. 144-150] V oblasti dochovaných dokumentů je jedním z nejvýznamnějších rukopis Hilaria z Poitiers, který pochází z doby těsně před lety 509-510. [Muzika, 2005, s. 225]

I když byla v polounciále přejata či vytvořena řada minuskulních písmen nemůže být ještě považována za písmo čistě minuskulní, neboť některá písmena zůstávají ve formě majuskulní. [Húščava, 1951] Z hlediska tvarů písmen zůstala v prakticky nezměněné podobě písmena „C“, „I“, „N“, „O“ a „X“. [Muzika, 2005, s. 225] Naopak písmena „A“, „R“ a zejména pak „G“ jsou pro polounciálu charakteristická. Jako poslední příklad jmenujme písmena „L“, „P“ a „Q“, která si sice ponechala unciální podobu, ale vlivem zdůrazňování dotažnic ztratila svůj majuskulní charakter. [Húščava, 1951, s. 144-145]

8.1.3 Karolinská minuskula

Karolinská minuskula se začíná utvářet koncem 8. století jako reakce na aktuální stav latinského písma. Postupným vývojem vzniká písmo, které splňuje nastalé požadavky, tedy především dobrou čitelnost a univerzálnost. Čitelnost písma je zajištěna důsledným oddělováním jednotlivých písmen a také striktním dodržováním čtyřlínkového systému

¹⁷ Viz. obr. 15

psaní. Požadavek na úspornost a přiměřenou rychlost psaní je splněn zmenšením písmového obrazu (resp. střední minuskulové výšky) a jednoduchými zaoblenými tvary jednotlivých písmen. Vzniklo tak velmi formální písmo s klidným a elegantním duktem¹⁸. [Muzika, 2005, s. 252-254]

V oblasti původu karolinské minuskuly panuje názorová nejednotnost. Dlouhou dobu se mělo za to, že karolinská minuskula vznikla na základě reformních zásahů Karla Velikého. Vznikaly i další teorie, které stavěly původ karoliny do římských písařských škol či na papežský dvůr. Všechny tyto teorie však nebyly dostatečně prokazatelné. Pokud se jedná o formální původ karolinské minuskuly, tedy písma, ze kterých vychází, ani tato otázka ještě není zcela objasněna. Někteří se přiklánějí k názoru, že karolinská minuskula vznikla přirozeným vývojem z minuskulních písem (zejména písma merovejského a starých italských písem), jiní vidí její bezprostřední původ v polounciále. [Húščava, 1951, s. 208-211] [Pátková, 2008, s. 85-86] Původ karolinské minuskuly je tedy značně spleťtý a zatím ne zcela vyřešený. Za asi nejpravděpodobnější stanovisko v této věci můžeme považovat názor, že potřeba univerzálního písma byla pocíťována v celé oblasti latinského písemnictví a vývoj tímto směrem šel spontánně v různých písařských školách na základě různých písmových vzorů. [Muzika, 2005, s. 254] [Pátková, 2008, s. 85-86]

Z hlediska vývojových stupňů karolinské minuskuly se první období, tedy rozhraní 8. a 9. století, vyznačuje hledáním formy a pevných tvarů písmen. V rané podobě karolinské minuskuly se ještě objevují některé archaické tvary a horní dotažnice středních písmen mají silnější kyjovité zakončení. Během 9. století se však písmo zdokonaluje natolik, že koncem tohoto století jsou tvary písmen plně vyvinuté. V 10. století se písmo mění jen mírně, náznakem budoucího vývoje je pomalé mizení archaických tvarů a zmírňování kyjovitého zakončení některých písmen. V 11. století se objevuje nový, kulatý tvar písmene „s“ a také písmeno „w“ (místo dosud užívaného uu). V 11. století také zcela mizí kyjovité zakončení horních délek písmen. Již této době se v karolinské minuskule začíná objevovat snaha o lámání kulatých tahů písmen. [Húščava, 1951, s. 231-217] Vrcholným obdobím karolinské minuskuly je 12. století,

¹⁸ Viz. obr. 16

všechna písmena mají pevně dané tvary a slova jsou, oproti předchozím obdobím, důsledně oddělována. V tomto století se však ještě výrazněji než dříve projevuje snaha o zalamování kulatých tvarů písmen, což naznačuje další směřování ve vývoji latinského písma - vznik gotických písem. [Friedrich, 1898, s. 145, 149]

Po formální stránce má karolinská minuskula řadu specifických vlastností, díky nimž vyniká nad ostatními dosud známými písmi. Jedním z charakteristických znaků karolinské minuskuly je důsledné využití čtyřlinkového psacího systému. Tento systém je sice přejat z polounciály, ale na rozdíl polounciály je v karolinské minuskule použit na všechna písmena abecedy. V souladu s tímto pravidlem pak mohou být všechna písmena rozdělena do kategorií na krátká a střední. Dalším typickým znakem tohoto písma je oddělování slov, dodržování stejné délky horních i dolních dotažnic, harmonické rozlišování slabých a silných tahů a zaokrouhlené tvary písmen. [Húščava, 1951, s. 211-212]

Již v raných rukopisech se setkáváme s použitím interpunkce (nejčastěji v podobě čárek nebo teček) a na rozhraní 8. a 9. století se v textech začíná vyskytovat otazník. Od 11. století se pak objevuje také dělení slov na konci řádku. Ligatury jsou zde užívány jen velmi zřídka, použití zkratk je poměrně časté zejména v církevních rukopisech. Novým jevem jsou znaky zavedené pro dvojice písmen ar, er a re a také znak & nahrazující latinské et (a) nejen jako spojku, ale i uprostřed slov. [Húščava, 1951, s. 212]

8.1.4 Diplomatická minuskula

V rámci vývoje karolinské minuskuly stojí ještě za zmínku její tvarová varianta, kterou nazýváme diplomatická minuskula¹⁹. Diplomatická minuskula je, jak již napovídá název, písmem listin a příbuzných dokumentů, užívaným pro tyto účely v královské (či císařské) kanceláři. Ačkoli je u diplomatické minuskuly patrný základ v minuskule karolinské, má toto písmo svá výrazná specifika. Odlišnost diplomatické minuskuly se projevila zejména v délce dříků, které jsou velmi prodloužené a často prohnuté či

¹⁹ Viz. obr. 17

zakončené smyčkou nebo spirálou. [Pátková, 2008, s. 89-90] Tato minuskula se v listinách udržela v téměř nezměněné podobě až do 11. století, kdy se tvarově pomalu blíží soudobé knižní minuskule. Později, ve 12. století, se už od knižní minuskuly neliší prakticky vůbec. [Húščava, 1951, s. 222]

8.2 Období vrcholného středověku

Za vrcholný a pozdní středověk je z dějinného hlediska považováno období od 12. do 15. století. Je to období silně ovlivněné náboženstvím a duchovním životem. Křesťanství, které je v této době na vrcholu svého působení, poznamenává svým vlivem všechny oblasti společenského života a společnosti vůbec. [Slezák, 1985, s. 38] Zároveň však, vedle moci církevní, začíná pomalu vzrůstat i moc světská a utváří se feudální společnost, v jejímž čele stojí panovník a šlechta. Se změnou životního stylu vzrůstá také potřeba vzdělanosti a vznikají městské školy a později i univerzity. [Cejpek, 2002, s. 40-41] Následkem toho roste i potřeba psaní, jehož znalost byla dosud spíše výsadou církevního světa. Začíná postupná laicizace písařství²⁰. [Čapka, Santlerová, 1998, s. 77]

Gotické písmo, jež písmem tohoto období, muselo za dobu svého působení plnit řadu funkcí. Na základě toho vzniklo několik podob gotického písma – z hlediska účelu tak můžeme gotické písmo rozdělit na písmo knižní, listinné a kurzívní (tedy písmo pro běžnou denní potřebu). [Čapka; Santlerová, 1998, s. 77-79] V rámci tohoto dělení pak rozeznáváme, na základě grafického provedení, dílčí druhy gotického písma, například texturu, rotundu či různé typy bastard. [Slezák, 1985, s. 43] Po formální stránce má gotické písmo všechny dosud užívané formy – majuskulní, minuskulní i kurzívní. [Muzika, 2005, s. 267]

8.2.1 Gotická majuskula

Gotická majuskula²¹ měla plnit především funkci nápisového písma, avšak setkat se s ní můžeme i v rukopisech, kde byla využita zejména jako písmo nadpisové. Zvláštností

²⁰ K laicizaci písařství dochází od 13. století. Písařství se stává řemeslem. Laičtí písaři působí vedle klášterních skriptorií a také v různých oblastech administrativy. [Pátková, 2008, s. 106]

²¹ Viz. obr. 18

gotické majuskuly je, že typické znaky gotického písma (lomené tahy apod.) se u ní prakticky nevyskytují. Naopak znaky příznačné pro gotickou majuskulu jsou prohýbané a vlnité tahy a také velká zdobnost. [Muzika, 2005, s. 267] Většina tvarů písmen gotické majuskuly byla převzata z písma unciálního. Za písmena tvarově typická pro gotickou majuskulu se dají považovat písmena „A“, „N“ a „T“. Všechna tato písmena mají v gotické majuskule specifický tvar – písmeno „A“ má kolmý dřík a levé rameno má tvar vlnovky, spojený s dříkem rovnou či dolů prolomenou příčkou, písmeno „N“ pak velmi připomíná zrcadlově otočené písmeno „A“ bez příčky, tedy na kolmý dřík navazuje zprava tah ve tvaru vlnovky, písmeno „T“ má dřík zatočený do spirály a příčný tah bývá prohnutý či zvlněný. [Friedrich, 1898, s. 153-154]

Od 14. století přibývá v gotické majuskule množství zdobných prvků, které jak dříve, tak i v této době velmi nepříznivě ovlivnily čitelnost tohoto písma. Následkem toho nebyla gotická majuskula užívána příliš často a zhruba od poloviny 15. století se jako nápisové písmo vrací římská scriptura quadrata. [Muzika, 2005, s. 289-290]

8.2.2 Gotická minuskula

Gotická minuskula se začala utvářet již ve druhé polovině 12. století, větší změny ve vývoji tvarů jednotlivých písmen se však projeví až ve století 13. [Friedrich, 1898, s. 154] Charakteristickými znaky gotické minuskuly (i gotického písma obecně) jsou vertikálnost písma, zdůrazněný kontrast mezi silnými a slabými tahy a lámané a ostřejší tvary písmen. [Pražák, 1965, s. 17] Nejtypičtějším a určujícím písmenem, nejen rané gotické minuskuly, ale i většiny dalších, je písmeno „a“. [Muzika, 2005, s. 300] Toto písmeno má zatím jednobříškovou formu, avšak zakončení s obloučkem zahnutým vlevo se blíží jeho budoucí dvoubříškové podobě. Dalším typickým písmenem je písmeno „d“, které se objevuje v lomené unciálové podobě, přičemž horní část dříku je zahnutá doleva. [Friedrich, 1898, s. 155] Tento tvar písmene „d“ je později typický pro většinu gotických abeced. Lomené oblouky, kolmé dříky a ostré tahy dotažnic jsou příznačné pro všechna písmena rané gotické minuskuly. [Muzika, 2005, s. 300]

Stabilizovaná podoba rané gotické minuskuly²² se dále vyvíjí, avšak vlivem národních či teritoriálních modifikací má gotické písmo v dalším vývoji několik podob. Obecně můžeme gotickou minuskulu na základě těchto místních odchylek rozdělit na dvě hlavní skupiny. V oblasti Německa, Anglie, Čech a Polska se písmo vyznačuje ostrou a těsnou kresbou. Ve 14. století dospívá do své vyspělé podoby a je první skupinou vrcholné formy gotického písma. Pro tento druh písma se vžil název *textura*. Druhou skupinou je pak písmo z oblasti Itálie a Francie, jehož kresba má tvary okrouhlejší a širší. Toto písmo je ve své vyspělé formě nazýváno *rotunda*. [Muzika, 2005, s. 302, 343]

8.2.3 Textura

Textura byla standardním knižním písmem 14. a 15. století a později s přechodem do podoby tiskového písma byla užívána i během 16. století. *Textura* ve svém grafickém provedení měla několik více či méně odlišných podob. [Muzika, 2005, s. 308] Tyto různé typy *textury* lze rozdělit do čtyř skupin, přičemž hlavním hlediskem tohoto dělení je způsob utváření dříků. Rozeznáváme tedy tyto podoby, nazývané – *textus rotundus*, *textus semiquadratus*, *textus praescisus vel sine pedibus* a *textus quadratus*. [Pátková, 2008, s. 114]

Prvně jmenovaný typ *textury* tedy ***textus rotundus***²³ (též *textura* zaoblená) se vyznačuje oblým zakončením dříků. Hranatost a lomení jednotlivých písmen však zůstává nenarušeno. Tento typ *textury* byl v rukopisech používán velmi často, neboť zaoblené konce dříků umožňovaly plynulejší psaní než některé jiné typy *textury*. Určujícím písmenem této *textury* je opět písmeno „a“, které je zde ve dvoubříškové formě a horní bříško písmene je vždy menší než dolní. Celkově jsou písmena „zaoblené“ *textury* ještě více tučná a hranatá než jejich raná forma a stále více jsou uplatňovány ligatury a zkratky. Čitelnost písma je těmito vlastnostmi poněkud zhoršená, avšak toto písmo mělo více působit svou grafickou stránkou. Následující ***textus semiquadratus***²⁴ (též *textura* jednoduše lomená) je v podstatě dalším vývojovým stupněm tohoto písma. Gotičnost písma je zde již dovršena. Všechna písmena jsou důsledně lomená včetně

²² Viz. obr. 19

²³ Viz. obr. 20

²⁴ Viz. obr. 21

konců dříků, což je také rozlišovací znak od předchozího typu. **Textus „sine pedibus“**²⁵ (též textura seříznutá neboli bez nožek) je jakýmsi mezičlánkem v těchto vývojových skupinách. [Muzika, 2005, s. 306-308] Jejím hlavním znakem je rovné zakončení dříku na základní lince. [Pátková, 2008, s. 114] Tento princip však není vždy důsledně dodržován (většinou je aplikován přibližně na polovinu písmen abecedy). Posledním článkem vývoje textury je **textus quadratus**²⁶ (též textura čtvercová či dvojmo lomená). V kresbě tohoto písma je uplatňováno tzv. dvojí lomení, které se objevuje od druhé poloviny 13. století, avšak plně se vžívá až ve stoletích následujících. Postup dvojího lomení spočíval v zakončení vertikálních dříků na diagonálu postavenými čtverci. Toto čtvercové zakončení, jak ostatně zřetelně napovídá i název této textury, je právě jejím typickým znakem. K dalším výrazným změnám ve čtvercové textuře již nedošlo, snad jen, že temný písmový obraz, daný téměř úplným vymizením slabých tahů, byl zjemňován ozdobnými tahy některých písmen či zakončováním dotažnic písmen s horní délkou ozdobnou vidlicí. Čtvercová textura se tak stala velmi dekorativním, avšak také kresebně velmi složitým, písmem. [Muzika, 2005, s. 308-313] Čtvercová textura představuje vrcholnou formu tohoto druhu písma a stala se také jedním z prvních tiskových písem. [Húščava, 1951, s. 241]

8.2.4 Rotunda

Druhou jmenovanou formou vrcholného gotického písma je rotunda²⁷. Rotunda je vlastně paralelou textury, avšak užívaná především na území Itálie (později též Francie a Španělska). I u tohoto písma je patrný vliv soudobého slohu, který měl právě v Itálii svá specifika, která se projevila i ve tvarech písma. Společnými znaky textury a rotundy je tučná kresba a stejná délka dotažnic (tedy krátké dotažnice). Tvary písmen rotundy nejsou však tak výrazně lomené a celkové provedení písma je spíše okrouhlé a širší. [Muzika, 2005, s. 343-344] Z hlediska tvarů jednotlivých písmen můžeme opět poukázat na písmeno „a“, které zde má dvoubříškovou formu, avšak oproti textuře je horní břicho písmene o poznání větší než dolní. [Pátková, 2008, s. 110] Řada písmen

²⁵ Viz. obr. 22

²⁶ Viz. obr. 23

²⁷ Viz. obr. 24

není v rotundě lomená vůbec nebo jsou lomená jen nepatrně. Lomení se nejvíce projevuje u písmen „c“, „e“ a „g“. [Muzika, 2005, s. 344]

Rotunda, podobně jako textura, byla především písmem liturgických knih. Již v druhé polovině 15. století je u rotundy patrný jistý úpadek, avšak díky přechodu do tiskového písma se rotunda užívala ještě i v 16. století. [Muzika, 2005, s. 347]

8.2.5 Gotická kurzíva

Složitá knižní písma nemohla vyhovět všem oblastem psaného slova. Je tedy přirozené, že se i v gotickém písmu začalo utvářet písmo, které by vyhovělo potřebě rychlého, zběžného psaní. Tato potřeba vyvstala nejen v oblasti listinných dokumentů, ale i v běžném životě. [Húščava, 1951, s. 241-243]

Zpočátku se pro účely běžného psaní používala zběžněji provedená minuskula. Ve 13. století se však již formuje písmo, které nazýváme gotická kurzíva²⁸. [Húščava, 1951, s. 243] Toto písmo je, oproti knižní minuskule, oblejší a širší, nakloněné ve směru psaní a objevují se i spojovací tahy. Také rozdíl mezi silnými a slabými tahy je zde menší. [Pátková, 2008, s. 114] Z hlediska tvarové charakteristiky je pro gotickou kurzívu typické zakončování dotažnic písmen s horní délkou (například „b“, „h“, „k“, „l“) zahnutím doprava či smyčkou. Smyčky se objevují i u řady písmen s dolními dotažnicemi a u krátkých písmen mizí zalomení konců dříků. [Húščava, 1951, s. 243] Ve 14. století dospívá gotická kurzíva do své vrcholné formy. Pro tuto podobu kurzívy jsou typická obzvláště písmena „a“, „d“, „f“ a „s“. Písmeno „a“ má jednobříškovou formu, bříško tohoto písmene sahá až k vrcholu dříku. Dotažnice písmena „d“ je zakončena výraznou smyčkou a písmena „f“ a „s“ jsou vždy přetažena pod účarí. Znamky gotického písma, tedy především lomení písmen, se u kurzívy projevují pouze v zahýbání velkých smyček dotažnic do tvaru trojúhelníku. [Muzika, 2005, s. 371-372]

Gotické kurzívní písmo bylo poznamenáno řadou národních a lokálních modifikací. Rozdíly v písmu byly dány nejen místními vlivy, ale i způsobem odvození kurzívních

²⁸ Viz. obr. 25

tvary, dobou vzniku či způsobem provedení písařů. Spektrum těchto variant kurzívního písma je natolik široké, že přesahuje možnosti této práce. Za zmínku zde však stojí ještě jiná úprava gotické kurzívy, která byla užívána nejen pro běžnou potřebu, ale i jako písmo knižní. Toto písmo je jakousi směsí knižních a kurzívních písem a obecně je nazýváno *bastarda*. [Muzika, 2005, s. 370-371] I *bastarda* měla řadu místních typů a jako konkrétní příklad bude uvedena *bastarda* česká.

8.2.6 Česká *bastarda*

Česká *bastarda* se začala postupně formovat ve 14. století, přibližně od 80. let tohoto století již můžeme mluvit o novém písmu. Původ české *bastardy* je značně spleťový, řada autorů vidí původ *bastardy* v písmu kurzívním či v polokurzívním písmu listin, avšak nejpravděpodobnějším předpokladem je původ české *bastardy* v knižní gotické minuskule. V otázce místního původu se odborníci povětšinou shodují, že se jedná o písmo ryze domácího (tedy českého) původu. [Pražák, 1981, s. 94-95, 105] *Bastarda* se ve své vyspělé formě stala převažujícím písmem českých rukopisů, kde se udržela i během 16. století. [Muzika, 2005, s. 442] Jak již bylo řečeno, tvarový základ *bastardy* můžeme hledat v soudobém knižním písmu, setkáváme se zde však i s některými prvky písma kurzívního. Z těchto prvků je to zejména zjednodušené kurzívní „a“ a písmena „s“ a „f“ zasahující pod účarí, jednotlivá písmena jsou však oproti kurzívě oddělována. [Pátková, 2008, s. 119]

Česká *bastarda* měla za dobu své existence hned několik hlavních podob, které byly dány různými odchylkami v jejím tvarovém provedení. Tyto hlavní typy *bastardy* lze rozdělit na tři skupiny – česká *bastarda* okrouhlá, česká *bastarda* lomená a česká *bastarda* hrotitá. První typ české *bastardy*, tedy ***bastarda* okrouhlá**²⁹, byla nejčastěji užívána pro zběžně psané rukopisy, proto jsou také její hlavní rysy uzpůsobeny rychlejšímu psaní. Zaoblený duktus splňoval potřebu rychlého psaní a požadovaná čitelnost byla zajištěna oddělováním jednotlivých písmen. Celkově byla písmena této *bastardy* široká a nízká, s krátkými dotažnicemi. Dekorativním prvkem byla některá majuskulní písmena, zdobená tzv. sloními choboty. Druhý typ české *bastardy*, ***bastarda***

²⁹ Viz. obr. 26

lomená³⁰, byla především písmem vzácnějších a pečlivěji provedených rukopisů. Lomená bastarda je svým provedením blízká textuře, neboť její tvary jsou, oproti předchozí formě, lomené a zaostřené. Typické pro tuto bastardu jsou oboustranně či dole ostře zalomená písmena a hranaté smyčky horních dotažnic. Poslední typ české bastardy, **bastarda hrotitá**³¹, vznikla v podstatě jen dílčí úpravou bastardy lomené. Odlišností hrotité bastardy jsou zašpičatělé, do tvaru hrotu vyvedené „oblé“ tahy a konce dřívků jednotlivých písmen. Její užití se však na rozdíl předchozích typů omezilo téměř výhradně na latinské liturgické texty. Obě posledně jmenované bastardy se udržely na pozici knižního písma velmi dlouhou dobu především díky jejich formálnímu a kaligraficky pečlivému charakteru. [Muzika, 2005, s. 442-448]

³⁰ Viz. obr. 27

³¹ Viz. obr 28

9 Knihtisk a první tisková písma

Vynález knihtisku je významným mezníkem nejen ve vývoji knih a písma, ale i v dějinách vůbec. Díky knihtisku se psané slovo mohlo snáze šířit a množit a dostávat se tak do širokého povědomí všech lidí. Knihtisk tak výrazně ovlivnil šíření vzdělanosti i další rozvoj vědy a kultury. [Šalda, 1983, s. 13]

9.1 Předchůdci knihtisku

Knihtisk jako takový je podmíněn skládáním jednotlivých pohyblivých liter, byl sice vynalezen až v polovině 15. století, avšak řada tiskařských nebo jim podobných technik byla známa již dříve. Právě tyto techniky mohou být považovány za předchůdce knihtisku. Nejblíže předchůdcem knihtisku je tedy dřevořez a také systém kovových razidel. [Šalda, 1983, s. 32]

Technika dřevořezu byla původně užívána k tisku na látku. [Kneidl, 1989, s. 52] Ve 14. století se dřevořez začal používat k tisku obrázků (nejčastěji s náboženskou tematikou) a hracích karet. Krátký text připojený k obrázkům se zpočátku psal ručně, později však byl text spolu s obrázkem vyřezán do stejné dřevěné desky a otištěn. Z takto tištěných listů pak byly vázány tzv. blokové knihy³². [Bohatcová et al., s. 117-118] Způsob tisku pomocí dřevěných desek neposkytoval však příliš možností, neboť obsah desky nebylo možné libovolně měnit. K variabilitě tisku se však již pomalu směřovalo. Druhou technikou předcházející vzniku knihtisku byla kovová razidla používaná k ozdobě knižních vazeb. Jednalo se o jednotlivá písmena řezaná z kovu, pomocí nichž byl vytlačován nápis na vazbu knihy. Tato technika se již blíží hlavnímu principu knihtisku, neboť se jedná o samostatná pohyblivá písmena, avšak jejich otisk byl možný pouze písmeno po písmeni. [Černá, 1948, s. 26]

³² Blokové knihy vznikaly spojením několika deskotiskových listů. Blokové knihy byly nejčastěji náboženského obsahu, většinou se jednalo o obrázky doplněné krátkým textem. [Kneidl, 1989, s. 53-56] Dalším příkladem bokových knih jsou tzv. donáty, což byly učebnice latiny. [Bohatcová, 1990, s. 118]

9.2 Knihtisk

Vynález knihtisku nebyl vynálezem v pravém slova smyslu, jednalo se spíše o rozvinutí, vylepšení a zásadní zefektivnění již známých technik. Johannu Gutenbergovi, jemuž je vynález knihtisku připisován, se toto všechno podařilo. Jeho hlavní zásluhou je objevení způsobu odlití jednotlivých písmen včetně vhodného materiálu. Písmena byla nejdříve lita z olova a později z mědi. Tímto objevem byl splněn hlavní požadavek knihtisku, tedy samostatné pohyblivé litery, které umožňují celou řadu kombinací a opakované použití. Gutenberg doplnil tento objev ještě vynalezením tiskařské černě a také přizpůsobením papírnického lisu pro potřeby tisku knih. [Tobolka, 1949, s. 62] Knihtisk se od doby svého objevení šířil velmi rychle, do roku 1500 existovalo v Evropě již přes 1000 tiskařských dílen. [Voit, 2008, s. 4]

První tištěné knihy byly zpočátku nápodobou knih rukopisných, a to nejen z hlediska písma, ale i po formální stránce. Prvotisky byly doplňovány prací iluminátorů a rubrikátorů, kteří ručně, na vynechaná místa, doplňovali iniciály či zvýrazňovali text červenou barvou. [Voit, 2007, s. 36] Identifikačními prvky prvotisků byly zatím pouze incipity a explicity knih, neboť první tištěné knihy, stejně jako jejich rukopisné předlohy, ještě neměly titulní list. [Kopecký, 1978, s. 75] [Voit, 2007, s. 23] Vývoj tištěných knih postupoval pozvolna a zhruba do 70. let 15. století byla jejich vzorem stále kniha rukopisná. Již Gutenberg však položil základy typografie, když optimálně vyřešil rozložení textu do sazebního obrazce, tedy unifikoval zrcadlo sazby. V průběhu druhé poloviny 15. století začaly být ruční zásahy do tištěné knihy postupně eliminovány sazbou titulních dřevorezů, bordur a iniciál. Z tištěných knih také postupně mizely zkratky i ligatury a byly zavedeny titulní listy a diferencované knižní formáty. [Voit, 2007, s. 23]

Vzhled písma nebyl zpočátku knihtiskem nijak ovlivněn, neboť vzorem prvních tiskových písem byla soudobá rukopisná písma. V prvotiscích se tedy můžeme setkat se šesti druhy písma, která vycházejí z rukopisných předloh, a jsou to textura, rotunda, bastarda, švabach, gotikoantika a antika. [Kašpar, 1987, s. 144-145] Specifika těchto písem budou blíže probrána v následující kapitole.

9.3 Písmo prvotisků

Úzký vztah mezi rukopisnými a tiskovými písmy měl za následek, že tak jako písma rukopisná i písma tisková nesla zpočátku známky osobité práce tiskaře. Vznikla tak velká řada variant jednoho druhu písma. [Kašpar, 1987, s. 144] Typizace tiskového písma začala až v polovině 16. století, kdy se písmolijectví stalo samostatným řemeslem. [Voit, 2008, s. 14]

Čtvercová textura³³ – byla písmem prvních tisků. Tato textura se používala již na deskotiscích a byla také písmem prvních Gutenbergových tisků. Vzhled tiskové textury byl prakticky shodný s její rukopisnou předlohou, avšak typické znaky tohoto písma byly v tisku ještě výraznější. Zajímavé je, že i v tištěné knize byly zpočátku užívány zkratky a ligatury, jejichž znaky musely být tvořeny zvláštním odlitkem. Stejně tak i jednotlivá písmena byla, podobně jako v rukopisech, natěsnána na sebe. Kresebné provedení tiskové textury bylo bezmála dokonalé, avšak z pohledu možností tiskového písma jevila ještě jisté nedostatky (zejména v uniformitě a ostrosti duktů), které vzhledem k úrovni technických možností byly pochopitelné. S vyvíjejícími se technickými možnostmi vzniká precizní tisková textura, která byla v Německu hlavním tiskovým písmem až do konce 15. století. Tisková textura našla své uplatnění i v dalších zemích, zejména pak v Nizozemí, Anglii a částečně také ve Francii. [Muzika, 2005, s. 317-325]

Tisková rotunda³⁴ - stejně jako její rukopisná předloha, našla své uplatnění především v italských tiscích. Rotunda svými tvary vyhovovala požadavkům tisku lépe než textura, zejména pro svou dobrou čitelnost a grafickou vyváženost. Dostatečná diferenciací písmen umožňovala tisk i menších velikostí písma, navíc tisková rotunda, oproti té rukopisné, výrazně získala na stabilitě. Nejvyšší kvality a nejčistší formy dosáhla tisková rotunda v Benátkách, kde vznikla celá řada tiskových rotundy³⁵ různých velikostí. Tisková rotunda byla, kromě Itálie, hojně užívaným tiskovým písmem také ve

³³ Viz. obr. 29

³⁴ Viz. obr. 30

³⁵ Nejvýznamnějšími tiskaři a tvůrci písmových typů v Benátkách byli Nicolas Jenson a Erhard Ratdolt. [Muzika, 2005, s. 348]

Španělsku a Francii. Vedle textury byla rotunda užívána také v Nizozemí a Německu. [Muzika, 2005, s. 347-356]

Tisková bastarda³⁶ – byla věrnou napodobeninou bastardy rukopisné. Jako písmo prvních tisků se uplatnila zejména ve střední Evropě. [Kašpar, 1987, s. 145] Charakteristickými rysy tohoto písma jsou jednobříškové nahoře zašpičatělé „a“ či dvoubříškové „b“. Bastarda jako písmo veskrze dekorativní byla pro tisk i čtení písmem poměrně náročným a již na počátku 16. století byla vystřídána švabachem. [Voit, 2007, s. 19]

Švabach³⁷ – jako tiskové písmo vznikl v Německu, odvozením z německé bastardy. Typickými znaky švabachu jsou špičaté horní a dolní tahy písmen (vliv gotického písma), avšak boční tahy jsou zaoblené. [Voit, 2007, s. 20] Charakteristickými písmeny jsou jednobříškové „a“ či pod základní linku zasahující „f“ a ostré „s“. [Kašpar, 1987, s. 145] S užitím švabachu se také výrazně snížil počet ligatur a zkratk. Švabach byl jako tiskové písmo hojně užíván až do druhé poloviny 16. století, kdy začal postupně ustupovat novému písmu – fraktuře. Švabach byl dále užíván již jen jako písmo vyznačovací a v průběhu 18. století mizí (s výjimkou Čech) úplně. [Voit, 2007, s. 20]

Gotikoantikva³⁸ – je označení písma, které nese znaky jak písma gotického, tak písma humanistického, tvoří tak přechod mezi těmito dvěma styly písma. [Kašpar, 1987, s. 145] Charakteristickými znaky gotikoantikvy je zaokrouhlení lomených tvarů a tupě zakončené, krátké dříky. Za typická písmena gotikoantikvy jsou pak považována například dvoubříškové, nahoře otevřené „a“ či písmeno „z“ připomínající arabskou trojku. [Voit, 2007, s. 19] Gotikoantikva byla hojně využívána, zejména v Německu, mimo Německo se vyskytovala jen zřídka (například ve Francii či Anglii) a do Čech se nedostala vůbec. [Kašpar, 1987, s. 145]

³⁶ Viz. obr. 31

³⁷ Viz. obr. 32

³⁸ Viz. obr. 33

Antikva³⁹ – je již ryze humanistickým tiskovým písmem. Vznikla v druhé polovině 15. století v Itálii. Antikva je celek majuskulních i minuskulních písmen abecedy, jehož vzorem bylo humanistické rukopisné písmo 15. století. [Kašpar, 1987, s. 145] Typickými znaky antikvy jsou okrouhlé tvary, kontrastní stínování a kolmé dříky zakončené serify. Za charakteristická písmena můžeme považovat dvoubříškové „a“ a „g“. Skrze latinské tisky se antikva šířila z Itálie dále do Evropy, především do Francie, Anglie a Španělska. [Voit, 2007, s. 21]

9.3.1 Písmo českých prvotisků

V českých prvotiscích výrazně převládala bastarda, která je také písmem nejstarších českých tisků. V českých prvotiscích se dále setkáváme ještě s texturou a rotundou. [Pátková, 2008, s. 136] Nutno podotknout, že stejně jako ostatní prvotisková písma i písma užívaná k tisku v Čechách nesla známky osobité práce tiskaře, které vzhled písma poznamenaly. [Kašpar, 1987, s. 144]

Česká bastarda byla pro tisk písmem poměrně neobvyklým, neboť oproti jiným tiskovým bastardám se vyznačovala vysokou měrou kurzívních a zdobných prvků, pro tisk ne zcela vhodných. Ve své plné dekorativnosti se však vyskytovala pouze v prvním tisku, v dalších tiscích je zdobnost a kurzívnost české bastardy již omezována. Příkladem velmi formální verze české tiskové bastardy jsou dva latinské prvotisky vytištěné v Plzni⁴⁰. Písmo těchto prvotisků nese známky strnulosti, vertikální písmové kresby a zesílení slabých a silných tahů, stále však s typickými znaky bastardy. [Muzika, 2005, s. 448-455] Česká bastarda byla také, až do 20. století, jediným písmem vytvořeným pro knihtisk přímo v Čechách. Česká tisková bastarda byla již koncem 15. století velmi ovlivňována německými vzory a od počátku 16. století se začal pro české tisky užívat švabach. Švabach se poté v českých tiscích udržel až do 19. století. [Voit, 2007, s. 19] Textury a rotundy se v českých prvotiscích užívalo poměrně málo. Tisková textura vykazovala výrazné gotické prvky, důsledně lámané oblouky, rozdíly tenkých a

³⁹ Viz. obr. 34

⁴⁰ Jedná se o tisky Statuta provincialia Arnesti a Missale ecclesiae Pragensis, tento tisk je zvláštní právě užitím bastardy, neboť bylo zvykem užívat pro tisk liturgických knih formální textury. [Muzika, 2005, s. 455]

silných linií, krátké dříky, úzký písmový obraz. Užívána byla především pro tisk liturgických knih. Již v 16. století už byla užívána jen zřídka a později mizí z českých tisků úplně. Rotundu do Čech přinesli němečtí tiskaři. Nejvíce byla užívána na Moravě, avšak stejně jako textura se v tiscích udržela jen do poloviny 16. století. [Kašpar, 1987, s. 144][Bohatcová et. al., 1990, s. 140-141]

10 Význam a užití latinského písma

Zpočátku se použití latinského písma pojilo se společenským statutem. Psaní bylo výsadou malého okruhu lidí, zpočátku často spjaté s církví. Později laicizované písařství umožnilo, aby se stále více lidí podílelo na cirkulaci a zachycování dobových znalostí a názorů. Kvůli významu, jaký měli tito středověcí uživatelé latinského písma i pro moderní dějiny „starého kontinentu“, je můžeme označit jako tehdejší intelektuální elitu. U toho však nezůstalo. Díky univerzálnosti latinského písma bylo umožněno jeho přejímání do celou řadou národů. Hláskový systém, malý počet jednoduchých znaků a snadná úprava fonetických vlastností jednotlivých písmen (nejčastěji pomocí diakritických znamének či spřežek) daly latinskému písmu prostor pro opravdu široké využití. [Mojdl, 2005, s. 118] V dnešní době píše latinským písmem přibližně 35 – 40 % lidí, přičemž geograficky a politicky se jedná o významné celky: téměř celou Evropu, část Asie, celou Ameriku, Austrálii a Oceánii a většinu Afriky. [Krupa; Genzor, 1989, s. 251]

Z vývojového hlediska lze zjednodušit, že po období, kterým tato práce končí, je jádro latinského písma již ustáleno, i když, jak již bylo řečeno, dílčí změny proběhly i v novověku. Zejména v souvislosti s užitím písma lze pak hovořit o tom, že vývoj probíhá dodnes, a to stále v souvislosti s obecným společenským vývojem.

Jako významný společenský fenomén je latinské písmo zkoumáno celou řadou oborů. Přímý předmět práce tvoří zejména pro paleografii a další pomocné vědy historické. Kreativně s písmem pak zachází obory částečně umělecké – typografie, grafický design jako celek, marketingová komunikace.

Latinské písmo tvoří mezinárodní platformu i u disciplín zdánlivě nesouvisejících, například u matematiky, která používá mnoho písmen, jimž přiřadila další funkční význam. Čísla samotná sice mají jiný původ, ale připomenout je třeba římský styl číselného zápisu, který je dodnes vyučován a používán jako ekvivalent arabské soustavy pro zvláštní příležitosti.

Psaný záznam informací je velmi ovlivněn technickým vývojem. Od druhé poloviny 19. století se produkce tištěného textu postupně stává snazší díky zrychlení vývoje tiskových technik a jejich rozšířené dostupnosti (vynález psacího stroje 1867). [Kerslager, 2008] Minulé století pak znamená bouřlivý rozvoj dálkového přenosu informací. Latinské písmo bylo standardem při vývoji mnoha technik tohoto přenosu. Ve chvíli, kdy výpočetní technika překonala stádium binárních vstupů, hlavním prostředkem ovládání počítačů se staly textové vstupy, a to zpočátku výhradně v latinském písmu, jehož základní ustálená anglická abeceda byla pro tyto účely spolu s dalšími základními znaky i standardizována (tzv. ASCII kód). Použití jiných znakových sad je až záležitostí posledních let (rozšíření ASCII kódu, Unicode). [ASCII Table, 2011]

Se standardizací řezů písma pro mechanický zápis souvisí i vývoj ručně psané podoby latinského písma. Psané písmo po staletí určující tvary jednotlivých písmen, často velmi zdobné a vyučované jako krasopis, se postupně přizpůsobuje písmu „tiskacímu“. V poslední době se uvažuje i o změně vyučovaného stylu psaní v rámci povinné školní docházky (font Comenia). [Lencová, 2007]

Další vývoj latinského písma je těžké předvídat a možná ještě více než dříve bude svázán se společenským a ekonomickým vývojem lidstva (počet obyvatel zemí nepoužívajících latinské písmo a jejich tržní síla a politika).

11 Závěrem

Cílem této práce bylo zaznamenat vývoj latinského písma do konce středověku. Nejprve bylo téma zasazeno do širšího kontextu vývoje písma obecně, a to úvodní kapitolou, rozebírající například předchůdce písma či jev fonetizace. Nejdůležitějším poznatkem této části textu je fakt, že se dospělo až k plně hláskovému písmu. Nezbytný terminologický základ oboru byl představen v druhé kapitole.

Jádro bakalářské práce se zaměřilo na rozbor všech okolností, které latinské písmo měnily a na popis těchto změn. Obecně lze shrnout, že na stav a podobu písma vždy působí řada faktorů.

Prvními z nich je skupina „technologických“ okolností, proměny psacích látek, náčiní, možností tisku. Nejen u latinského písma můžeme pozorovat vliv těchto faktorů zejména na tvar písmen.

Rozvoj písma je také nutné sledovat z dějinného hlediska. Takto byli v práci představeni předchůdci latinského písma, fénické a řecké. Kapitola o vzniku latinského písma shrnula, včetně datace, hlavně vývoj počtu písmen a přidružené změny.

Dvě klíčové historické kapitoly představily průběh ovlivňování latinského písma vývojem kulturně-společenských zvyklostí a dobovými slohy. Užití písma doprovázela snaha o jeho zlepšování, ať už z hlediska vzhledu či praktičnosti. Probrány byly v rámci kapitoly o starověku nejstarší podoba latinského písma (archaická kapitála), písma nápisová (*scriptura monumentalis* a *actuaria*), dobová písma knižní (kvadrátní a rustická kapitála, unciála) a kurzívní (římské kurzívy).

Chronologicky navázaly části o středověku informující o dalších stupních proměn latinského písma. Z daných kapitol lze načerpat základní znalosti o písmech raného středověku (polounciála, karolinská minuskula) a vrcholného středověku (gotická písma). Sledování vývoje ve starověku i středověku je podpořeno zastoupením ukázek všech jmenovaných druhů písem v obrazové příloze.

Vrchol časového vymezení této práce tvoří přelomový vynález knihtisku (odlití a použití liter Gutenbergem, ca 1440, prvotisky).

Jak již bylo vysvětleno v předmluvě, práce je doplněna stručnou kapitolou o významu a užití latinského písma v pozdější době. Objevení písma, umění jej vytvářet, šířit i přijímat totiž můžeme právem považovat za jednu z nejdůležitějších schopností člověka. Jen těžko bychom si uměli život bez písma představit. I dnes, v době všemožných moderních technologií a dorozumívacích prostředků, je písmo stále naprosto nezbytnou součástí našich životů.

Seznam použité literatury

ASCII Table [online]. c2011 [cit. 2011-07-28]. Dostupné z WWW: <http://ascii-table.com/>.

BISCHOFF, Bernhard. Latin palaeography : antiquity and the Middle Ages. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 291 s. Dostupný také z WWW: <http://books.google.cz/books?id=eEmsSZ054L8C&printsec=frontcover&lr=#v=onepage&q=&f=false>. ISBN 0-521-36726-3.

BOHATCOVÁ, Mirjam [et al.]. Česká kniha v proměnách staletí. Praha : Panorama, 1990. 622 s. ISBN 80-7038-131-0.

CEJPEK, Jiří [et al.]. Dějiny knihoven a knihovnictví. 2., doplněné vyd. Praha : Karolinum - nakladatelství Univerzity Karlovy, 2002. 247 s. ISBN 80-246-0323-3.

ČAPKA, František; SANTLEROVÁ, Květoslava. Stručný vývojpísma. Brno : Masarykova univerzita, 1994. 50 s. ISBN 80-210-0917-9.

ČAPKA, František; SANTLEROVÁ, Květoslava. Z dějin vývoje písma. Brno : Masarykova univerzita, 1998. 96 s. ISBN 80-210-1792-9.

ČERNÁ, Marie Ludmila. Stručné dějiny knihtisku. Praha : Šolc a Šimáček, 1948. 224 s.

ČERNÝ, Ivan. Typo [online]. 2009-09-26 [cit. 2010-05-11]. Písmařské názvosloví. Dostupné z WWW: <http://www.typo.cz/databaze/pravidla-a-nazvoslovi/pismarske-nazvoslovi/>. ISSN 1214-0716.

DIRINGER, David. Writing. London: Thames and Hudson, 1962. 261 s.

DOBLHOFER, Ernst. Od obrázků k písmu. Bratislava : Obzor, 1972. 366 s.

EKSCHMITT, Werner. Paměť národů : hieroglyfy, písmo a písemné nálezy na hliněných tabulkách, papyrech a pergamenech. Praha : Orbis, 1974. 252, [2] s.

FRIEDRICH, Gustav. Učebná kniha paleografie latinské. Praha : Bursík & Kohout, 1898. 230 s.

HLAVÁČEK, Ivan; KAŠPAR, Jaroslav; NOVÝ, Rostislav. Základy pomocných věd historických pro historiky. Praha : SPN, 1967. 159 s.

HLAVÁČEK, Ivan; KAŠPAR, Jaroslav; NOVÝ, Rostislav. Vademecum pomocných věd historických. 3. dopl. vyd. Jinočany : H&H, 2002. 448 s. ISBN 80-7319-004-4.

HÚŠČAVA, Alexander. Dejiny a vývoj nášho písma. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1951. 375 s.

KAPR, Albert. Deutsche schriftkunst. Dresden : Verlag der Kunst, 1966. 279 s.

KAŠPAR, Jaroslav. Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštní zřetelem k českým zemím. 3. přeprac. vyd. Praha : SPN, 1987. 218 s. 1. sv. Textová část.

KAŠPAR, Jaroslav. Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštní zřetelem k českým zemím. 3. přeprac. vyd. Praha : SPN, 1987. 144 s. 2. sv. Obrazová část.

KÉKI, Béla. 5000 let písma. Praha : Mladá fronta, 1984. 148 s.

KERŠLÁGER, Milan. Historie písma [online]. 2008, stránka byla naposledy editována 25. 11. 2008 [cit. 2011-07-28]. Dostupné z WWW: <http://www.pslib.cz/ke/Historie_p%C3%ADsma>.

KNEIDL, Pravoslav. Z historie evropské knihy : po stopách knih, knihtisku a knihoven. Praha : Nakl. Svoboda, 1989. 143 s. Členská knižnice, Prémie. ISBN 80-205-0093-6.

KOPECKÝ, Milan. Úvod do studia staročeských rukopisů a tisků. Praha : SPN, 1978. 179 s.

KRUPA, Viktor; GENZOR, Jozef. Písma světa. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1989. 358 s. ISBN 80-215-0011-5.

KTD : Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV).[online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2010-10-25]. Dostupný z WWW: <<http://sigma.nkp.cz/cze/ktd>>.

LENCOVÁ, Radana. Comenia script : o projektu Comenia [online]. [c2007] [cit. 2011-07-28]. Dostupné z WWW: <http://lencova.eu/cs/uvod/comenia_script/comenia_script_projekt>.

LOUKOTKA, Čestmír. Vývoj písma. Praha : Orbis, 1946. 226 s.

MOJDL, Lubor. Encyklopedie písem světa I: písma Evropy, Kavkazu a helénské oblasti. Praha : Nakladatelství Libri, 2005. 181 s. ISBN 80-7277-288-0.

MUZIKA, František. Krásné písmo ve vývoji latinky I. Praha : Paseka, 2005. 657 s. ISBN 80-7185-738-6.

PÁTKOVÁ, Hana. Česká středověká paleografie. Praha : Vedita, 2008. 278 s. ISBN 978-80-86829-38-8.

PECINA, Martin; BŘEZINA, David. Typomil [online]. c2008 [cit. 2010-05-11]. Písmová anatomie 1.0. Dostupné z WWW: <<http://typomil.com/anatomie/>>.

PRAŽÁK, Jiří. Názvosloví knižních písem v českých zemích. Část 1-2. In: Studie o rukopisech. Praha : ÚA ČSAV, 1965. Sv. 4, s. 1-27.

PRAŽÁK, Jiří. Původ české bastardy. In: Studie o rukopisech. Praha : ÚA ČSAV, 1981. Sv. 20, s. 93-118.

RAMBOUSEK, Jan. Písmo a jeho užití. Praha : Orbis, 1953. 156 s.

SLEZÁK, Miloš. Písmo ve výtvarné výchově. Praha : SPN, 1989. 406 s.

ŠALDA, Jaroslav. Od rukopisu ke knize. 3. vyd. Praha : SNTL, 1968. 333 s.

THOMPSON, Edward Maunde. Handbook of Greek and Latin Palaeography. [s.l.] : Read Books, 2008. 360 s. Dostupný také z WWW: <<http://books.google.cz/books?id=KzYTrpiRVNgC&printsec=frontcover&lr=#v=onepage&q=&f=false>>. ISBN 3-44373-065-5.

TOBOLKA, Zdeněk. Kniha : její vznik, vývoj a rozbor. Praha : Orbis, 1949. 243 s.

VIDMAN, Ladislav. Psáno do kamene. Praha : Academia, 1975. 183 s.

VOIT, Petr. Nauka o starých tiscích [online]. Verze 1.0. Praha : Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze, říjen 2007. [cit. 2010-06-16]. 63 s. Dostupný také z WWW: <<http://texty.jinonice.cuni.cz/>>.

VOIT, Petr. Knihtisk 15. a 16. století. [online]. Verze 1.0. Praha : Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze, září 2008. [cit. 2010-06-16]. 55 s. Dostupný také z WWW: <<http://texty.jinonice.cuni.cz/>>.

WILLERS, Annemarie. Kleine Stilfibel in Schrift und Grundrissbildern : Alphabete nach alten Handschriften und Grundrisse bedeutender Bauten aus den entsprechenen Stilepochen. Dresden : Verlag der Kunst, 1956. 48 s.

ŽÁBA, Zbyněk. Tesáno do kamene, psáno na papyrus. Praha : Svoboda, 1968. 198 s.

Příloha

Evidence výpůjček

Prohlášení:

Dávám svolení k půjčování této bakalářské práce. Uživatel potvrzuje svým podpisem, že bude tuto práci řádně citovat v seznamu použité literatury.

V Praze, 10. 8. 2011

Lucie Paterová

Jméno	Katedra / Pracoviště	Datum	Podpis